

Sverker Oredsson

Stormaktsdrömmar och stridsiver

Ett tema i svensk opinionsbildning
och politik 1910—1942

1.

Den 17 november 1910 ägde i Berlin rum en överläggning mellan Tysklands generalstabschef Helmuth von Moltke och hans svenske kollega Knut Bildt. Bakgrunden var, att Moltke ansåg, att Tyskland skulle utnyttja det stora svenska misstroendet mot Ryssland. I Arvid Taube hade Sverige vid denna tid en utrikesminister, som var angelägen om att Sverige ytterligare skulle orientera sig mot Tyskland. Han lyckades övertala den betydligt mer skeptiske statsministern, Arvid Lindman, och Bildt fick uppdraget att förhandla.

Utgångspunkten för överläggningarna var en tysk-rysk konflikt, då Ryssland skulle kunna ställa sådana krav på Sverige, att Sverige skulle föredra att ansluta sig till Tyskland. Knut Bildt menade, att i ett dylikt läge fyra svenska arméfördelningar skulle kunna sättas in mellan Torneå och Uleåborg, alltså i Finland, som då var ett ryskt storfurstedöme.¹

Denna generalstabsöverläggning fick dock inte någon fortsättning. 1911 efterträddes regeringen Lindman av regeringen Staaff med Albert Ehrensvärd som utrikesminister. Denne, liksom hela regeringen, var synnerligen angelägen om att Sverige inte skulle ansluta sig till något maktblock och på det sättet minska sina vänners antal.²

Icke desto mindre kan den tysk-svenska överläggningen på hög nivå 1910 ses som ett påfallande uttryck för det officiella Sveriges, inklusive det militära Sveriges, nära relation till Tyskland och samtidigt negativa eller fientliga inställning till Ryssland. I båda fallen var det fråga om en inställning, som inte var av snabbt övergående slag.

Något tidigare samma år, 1910, bildades Karolinska förbundet. Dess ordförande, prins Carl, sade, att förbundet bör "bidraga till en pånyttfödelse hos nationen av den anda som en gång besjälade det karolinska tidevarvets män — icke den krigiska, som traktade efter bragder och äventyr — utan av den sidan av den karolinska andan, som visade sig mäktig att dana karaktärer, självuppoffrande, härdade män, vilkas sega motståndskraft inga olyckor förmådde böja och vilkas upphöjda och lysande egenskaper i sanning äro värda att av svenska folket beundras och efterliknas".

Andlig fader till Karolinska förbundet var historieprofessorn i Uppsala, den

konservative ideologen, Harald Hjärne. Redan i sin installationsföreläsning 1889 hade Hjärne framhållit, att den svenska statens mission varit och är att utgöra "Västerlandets utpost i öst", och i en programmatisk uppsats från 1897, "Karl XII. En uppgift för svensk häfdaforskning", säger Hjärne, att "Sveriges historia vetter från hedenhös åt öster och samlar sig omsider i en väldig kamp, som omfattar hela Östeuropa".

Ett annat källsprång till den karolinska renässansen, som innebar en ny, en positiv, uppfattning om Karl XII, kom från krigsministern och krigsvetenskapsakademiens styresman Axel Rappe. Denne talade och skrev 1892 om Karl XII:s ryska fälttåg. Karl XII var enligt Rappe en av världens genom tiderna främsta fältherrar, en föregångare till Napoleon och till de preussiska generalerna på 1860- och 1870-talen. I motsats till sina samtida förstod han enligt Rappe, att man skulle förintä sina motståndare.³

2.

Omkring 1910 var motsättningarna i det svenska samhället starka. De kom till eklatant uttryck 1909 med först storlockout och sedan ännu större storstrejk. De nationalistiska stämningarna hade manats fram under unionsupplösningen 1905. De militanta kunde karaktärisera den fredliga uppgörelsen som ett svårt svenskt förräderi. Från 1911 hade Sverige en liberal regering under Karl Staaff, som intensivt hatades av kungaparet, de ledande militärerna och stora delar av högern.

Mot liberalerna lyftes särskilt särskilt Karl XII:s gestalt fram. Man drömde om den gångna svenska stormakten. Dess anda ville man återuppliva. Men stundom var det också aktuellt att söka återuppliva drag i dess styrelseskick och t o m dess ambitioner, när det gällde rikets omfattning. Stormaktsdrömmarna kunde — för att citera Tegnér — ta "mandom likt Gud och bli handling".

Denna uppsats behandlar svensk aktivism, i första hand under de båda världskrigen. Jag vill pröva i vilken grad aktivismen hämtade näring från stormaktsdrömmar.

Två kategorier står i centrum: opinionsbildare, icke minst historiker, samt beslutsfattare, i hög grad ledande militärer. Man skulle kunna gissa, att funktionsuppdelningen gav sig själv: Opinionsbildarna med historikerna drömde stormaktsdrömmar, och ledande militärer kunde vara krigsivrande. Fullt så stor var dock inte renodlingen. Opinionsbildarna kunde från sina stormaktsdrömmar gå över till krigsrekommendationer, och militärerna kunde styrka sina krigsrekommendationer med sina kunskaper i svensk stormaktshistoria.

Mycket har skrivits om svensk aktivism under första världskriget. Betydligt mindre har skrivits om svensk aktivism före och under andra världskriget. Uppsatsens tyngdpunkt kommer därför att ligga på åren 1939—41. Från de åren lyftes också fram en del centralt material, som förut inte utnyttjats. Ibland har jag ansett mig behöva relativt utförligt skildra den faktiska politiken. Det gäller särskilt förhandlingarna kring Åland 1938—39.

Inte enbart sambandet stormaktsdrömmar — aktivism intresserar utan också detta tema över tid. Är detta sig likt under första och andra världskriget? Och möter vi samma aktörer under denna ganska långa tidsperiod?

3.

Den 9 september 1913 höll forskningsresanden Sven Hedin ett tal på Dalrege- mentet, som blev mycket uppmärksammat. Det var präglad av historieromantik och av hätskhet mot regeringen. Han sade: "En fläkt från den karolinska tiden hade inte skadat dem, som år 1905 buro ansvaret för vår utländska politik." När vi nu ser hur det maktägande blocket "sätter fosterlandets frihet på ett kort och genom att låta försvaret råka i förfall spelar krona och klave med vårt nationella oberoende — då fråga vi oss i sanning om detta land är detsamma, som för 200 år sedan ägde en yngling till konung, som i en handvändning räddade situationen, då vi på alla håll voro kringrända av fiender". De naturliga banden av blodsfrändskap som förenar oss med våra german ska fränder söder om Östersjön slites, "och vi kastas i armarna på slaverna, vilka sedan hedenhös äro våra naturliga fiender".⁴

Sven Hedin hade 1912 givit ut broschyren "Ett varningsord". Den gick ut i en miljonupplaga. Utrikespolitiskt sett var udden i broschyren riktad mot Ryssland. Det landet ägde enligt Hedin vad Sverige saknade, ett klart utrikespolitiskt mål. I två hundra år hade Ryssland obevekligt strävat efter att komma fram till världshavet. När ryssarna inte lyckades vid Stilla havet (rysk-japanska kriget), skulle de nu söka sig tiill Atlanten. Hedin talar om förräderierna mot Sverige 1809 och 1905 och han beskriver en rysk erövring av Östergötland och Stockholm. Broschyren var ett verkningfullt medel i försvarsagitationen, och i sammanhanget intressant är, att den som tagit initiativet till Hedins agitation var Gabriel Hedengren, chef för generalstabens krigshistoriska avdelning och styrelseledamot i Karolinska förbundet.⁵

Karl XII-beundrarna, de unga officerarna Carl Benedich och Axel Rappe — den sistnämnde son till general Axel Rappe —, manade i november 1913 kung Gustaf till en statskupp. De gjorde det med hänvisning till historien. "Så hava Sveriges Konungar fordom vid svåra tillfällen handlat, och Sveriges folk, som följde dem, har sedan dess icke ändrat karaktär. . . . Historien och erfarenheten lär oss att Högste Krigsherrens ställning i förhållande till Dess armé är bestämmande för det sätt, på vilket försvarsverket motsvarar sina höga uppgift."⁶

Sven Hedin och Carl Benedich samverkade nära i agitationen för nationell upprustning och mot den sittande regeringen. Hedin gavs goda tillfällen att tala också inför meningsmotståndare. I december 1913 talade han sålunda på ett möte på Cirkus i Stockholm för de socialdemokratiska kvinnorna. Han framhöll, att Sverige var hemsökt av ryska spioner, men han menade också, att i Norge fanns de som ville återerövra Jämtland, Härjedalen och Bohuslän. Han trodde, att det fanns en samverkan mellan Norge och Ryssland. Dock var den

aktning, som ryssarna hyste för Sverige ett dyrbart arv från den karolinska tiden. Han upp manade sina åhörare att icke glömma "vårt gamla Finland, som i dessa dagar sjunger sina svanesånger under florbhängda fanor. Det är *våra* fäderns försummelse som i gravarnas skymning bär ansvaret för finnarnas lidanden." Hedin angrep också dem som strävade "efter att skilja konungen från krigsmakten och beröva honom det stöd han behöver i sin armé".

Harald Hjärne skrev och tackade Sven Hedin för dennes agitationstal. De tyckte likadant om regeringen Staaff. Till lundaprofessorn och "karolinern" August Quennerstedt hade Hjärne skrivit, att de snart kunde hoppas "att åtminstone varda kvitt det rövarfölje, som hittills huserat på taburetterna".⁷

Hedin och Bennedich, främst Bennedich, skrev Gustaf V:s borggårdstal, då han desavouerade sin regering och skapade en konstitutionell kris.

Dagen efter borggårdstalet, den 7 februari 1914, talade Sven Hedin till "allmoge från södra Sverige". Liksom Heidenstam menade Hedin, att svenskarnas egenskaper förkroppsligades hos karolinerna och framför allt hos Karl XII själv: "Jag har talat till eder om våra stora och stolta egenskaper. Var finnas de samlade hos en enda? Söken i gravarnas skymning, söken efter honom, som framför andra var svenskarnas hövding, emedan deras innersta väsen var i honom förkroppsligat. Känner I hur hans ande åter står upp, känner I behovet av att hans sinne åter blir levande bland oss. Har icke tidens allvar sent omsider gjort det klart för Sveriges barn att den karolinska anden, 'glad som samvetsfriden och modig såsom segern är' — allena duger i stormar som stunda. Den karolinska anden bar inom sig segerns frö, ty den vågade *allt*. - - - I haven samlats kring Sveriges konung. Ären I också beredda att efter karolinsk sed med honom bära tyngden av det ansvar, som av varjom och enom utkräver allt till det yttersta?"⁸

Som Nils Elvander framhållit blev den karolinska myten ett vapen i det gamla svenska överhettssamhällets kamp mot demokrati och parlamentarism. Närmast parodiskt blir det, när Bennedich och Hedin söker göra Gustaf V till en ny Karl XII. Kanske skulle Sven Hedin själv ha varit en bättre Karl XII. I sina "Tibetanska äfventyr" (1905) säger han, att tibetanerna hade "en ryslig respekt för mig och jag kände mig nästan som Karl XII i Turkiet". Och vid ett tillfälle, då det såg kritiskt ut, säger Hedin: "Vi skulle leka kalabaliken i Bender, innan de fingo makt med oss."⁹

Agitatorerna Bennedich och Hedin hade visserligen kraftigt med verkat till att få bort regeringen Staaff. Men de var ändå inte nöjda med resultatet. Även efter regeringen Hammarskjölds tillkomst tyckte de, att en kunglig regeringskupp behövdes. Nu hänvisade de till behovet av en ny 19 augusti. För dessa historieromantiker hade detta datum en självklar innebörd. Det var den dagen 1772 som Gustav III gjort sin statskupp. Bennedich jämförde sig dock själv med karolinerna. Då den kungliga statskuppen dröjde, skulle det vara lätt att gripas av förtvivlan, om han "inte vore soldat av karolinskt blod".

Världskrigets utbrott försatte agitatorerna i ett lyckorus. Bennedichs analys var snabb: "Segrar Tyskland, och vi ha suttit stilla, är det *moraliskt* och *ekonomiskt*

miskt slut med oss. Väger det jämnt *få vi betala fiolerna genast*. Lider Tyskland nederlag bli vi en rysk lydstat för att efter några (år) uppslukas." Men med "förstånd kunna vi nästa vår hava papper på Åland, Sveaborg, nordliga Finland och Seland samt tullmuren längs Kölen raserad". Den store konungen åberopas: "Sverige beseglar sin undergång, om det sitter stilla när Karl XII:s kungstanke efter 200 år lever upp för att segra".¹⁰

I vilken grad hade dessa extremister och historieromantiker avlägsnat sig från uppfattningen i de egna kretsarna? — Kanske inte så långt. Jarl Torbacke, som intensivt studerat officerarna under denna tid, säger, att i slutet av perioden (1910—1914) "radikaliseras officerskretsens syn och får av allt att döma stor anslutning inom hela kåren. I vad man upp fattar som försvarsfrågans — och därmed den egna samhällsrollens — avgörande skede tillämpas idéerna om Karl XII i praktisk politik. Den senkarolinska tidens samhälle, den — som man trodde — då giltiga relationen mellan kung, folk och krigs makt, skulle återinföras."

I sin dagbok berättar professor Mittag-Leffler, själv aktivist, att han i oktober 1915 hade besök av riksmarskalk Ludvig Douglas, sysling till drottning Viktoria och kungaparets nära förtrogne, tidigare utrikesminister. Douglas, också aktivist, berättade, att den svenska generalstaben ville ha en gränsdragning från Torneå fram till Vita havet. Hela Kolahalvön skulle alltså tillfalla Sverige. Åland vore en alldeles för obetydlig ersättning för risken vid ett eventuellt krig.¹¹

En teoretisk grund för aktivismen gavs i skriften "Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning". Boken, som utkom 1915, har flera författare, bland dem Rudolf Kjellén, Adrian Molin, Otto Järte och Yngve Larsson. De båda sistnämnda var socialdemokrater och uteslöts på grund av sitt medarbetarskap i boken ur det socialdemokratiska partiet.

Särskilt en mening i boken har blivit känd, och den står redan i förordet och utgör en plädering för "en modig uppslutning vid Tysklands sida". Boken är också intressant för sina resonemang, och där igenkännes mycket av det vi tagit del av från Hjärne och Hedin. "Sveriges naturliga ansikte är vänt mot öster", säges det. Förhållandet till Ryssland är det som bestämmer Sveriges yttre politik, och det understrykes: "*i tider av svensk kraftutveckling måste expansionen gå mot öster; i tider av svensk kraftnedsättning kommer faran från öster*". Den senaste svenska kraftutvecklingen säges ha varit "Gustavers och Karlars 'Östersjövälde' på 1600-talet". Gränsen mot Ryssland av 1809 var av landets fiende tänkt som endast en temporär gräns. "Mellan oss och honom (den ryske vedersakaren) går *germanernas* klyfta mot lägre raser. Vi äro delaktiga i germanernas stam, vi ha fått en lott i mänsklighetens högsta kultur. Är det över huvud taget någon mening med Sverige i statssystemet, så är det den, att vi skola stå vakt kring denna stam och denna kultur på den hotade fronten i nordost. Ur högre synpunkt finnes här intet val. . . . Vi måste stå på den sidan som är *emot Ryssland*: för vår egen skull, för Europas skull och för hela världens skull. . . . Icke blott blodsband utan rent själviska intressen ha således mellan Sverige

och Tyskland skapat grundvalarna för ett naturligt bundsförvantskap i den stora krisen.”

Flera kärnresonemang ägnas Finland: ”När efter 1808—1809 års olyckliga krig *Finland* rycktes löst från Sverige, var det icke ett främmande lydfolk som vapenlyckan flyttade ur våra händer över i en annans. Det var ett stycke av vårt eget, en utpost av vårt eget folk. Finlands odling var och är alltjämt byggd på svensk grund: svensk förvaltningsordning, svensk lag och rätt, Luthers och Olaus Petri tro. Finlands ledande klass var svensk, och ännu idag bo under moskovitens välde inemot 400 000 av vår svenska stam. Där har Sverige sitt irridenta.”

I stället för Finland fick Sverige Norge. Det var olyckligt. ”Våra blickar vändes från öster till väster.” På skandinavismen ”spolierades under årtionden vad nationen förmådde av politiska framtidsdrömmar och politisk entusiasm. Under tiden glömde vi Finland.” ”Finlands sak är Sveriges sak”, säges det, och därmed föregreps ett slagord med ca 25 år.

Det understrykes i aktivistboken, att Sverige måste vara den politiskt ledande makten i Norden, och här som i många sammanhang kunde ord av Heidenstam användas:

”Och ropade trenne grannfolk: Glöm //den storhet du bäddat i jorden!// Jag svarade: Res dig vår storhetsdröm //om herravälde i Norden.”¹²

Även i *Svensk Tidskrift* — ett organ grundat 1910 av Hjärnelärjungar — var det uppfattningen om Ryssland, som avgjorde ställningstagandena till de krigförande. Lärofadern själv, Harald Hjärne, skrev 1915, att ingen svensk med hjärta i bröstet kan undgå att i centralmakternas kamp ”igenkänna ett motstycke längs ofantligt vidgade fronter och med oerhörda härmassor, till våra karolinska förfäders bragder i det ännu folkglesa Östeuropa. - - Tyskarna och deras bundsförvanter kämpa nu för samma mål, som fordom Sverige, övergivet och motarbetat, icke kunde uppnå, och som i våra dagar kostar så mycket väldigare ansträngningar och blodigare offer just i följd av Sveriges nederlag.”

Carl Hallendorff, den lärjunge som förmodligen stod Hjärne närmast, förde ett snarlikt resonemang. Enligt honom var den för Sverige viktigaste kampen den mellan germanska och slaviska intressen. Englands inblandning i striden försköt läget, och Hallendorff fortsätter: ”Vi som hava lång och bitter erfarenhet från den konstanta, väl tusenåriga kraftmätningen längs slavismens gränslinje, vi måste då ovillkorligen erinra oss de tider, då vår kamp som germanernas förpost försvårades eller gjordes hopplös, därigenom att fränder angrepp oss i ryggen.”

Hallendorff menar, att hela Sveriges historia anger, att vi måste önska, att trycket från Ryssland skall upphöra och att vårt forna broderland skall återvinna sin relativa självständighet och lagbundna frihet.¹³

I aktivistorganet *Svensk Lösen* hänvisades också till svensk stormaktstradition. Hjärnelärjungen Nils Ahnlund, senare en centralgestalt bland svenska historiker, framhöll i tre artiklar, att kulturkampen i öster var huvudfrågan. Den norska unionen hade för Sveriges del varit en pliktförväxling, ett försök att glömma äldre och viktigare uppgifter i öster.

Tidskriftens militära medarbetare Sven Wijkman menade, att det nu gällde att bryta den långa raden av nederlag och förödmjukelser från 1709 till 1905. Otto Järte pläderade för att Gustav Adolfs strategiska gräns mot Ryssland skulle återupprättas.

Aktivismen fick även näring i möten med den finländska frihetsrörelsens representanter. I Pelikanklubben mötte finländarna bl a Otto Järte, Yngve Larsson, bröderna Forssell, Erland Hjärne, Nils Ahnlund, Sven Lidman och Sven Wijkman. Där gjordes också ett utkast till en förbundsstat under svensk ledning med Finland, Norge, Danmark och Island som medlemmar.¹⁴

4.

Under den ryska revolutionens år, 1917, öppnades möjligheter för Finlands frigörelse från Ryssland. För dem som drömde stor maktsdrömmar syntes en ny dag randas.

Hjärnelärjungen, filosofie licentiaten Olof Palme, farbror till statsministern med samma namn, pläderade i en skrift för att det svenska riket före Fredrikshamnfreden 1809 skulle återskapas. Hjärne själv hade en snarlik uppfattning. På andra sidan Bottenhavet fanns besläktade tankar bland finlandssvenskar. Diplomater på betydelsefulla poster, som Alexis Gripenberg i Stockholm, Edvard Hjelt i Berlin och Allan Serlachius i Kristiania, ansåg, att Finland skulle överlåta Åland till Sverige mot att ett svensk-finskt eller nordiskt statsförbund bildades. Den finlandssvenske geologen Wilhelm Ramsay hade 1898 skapat den geologiska termen "Fennoskandia". Nu gavs termen också en politisk innebörd.¹⁵

I generalstabskretsar började planeringen snabbt. Archibald Douglas berättar i sina memoarer, att han i början av år 1918 hade tillbringat en kväll hos sina generalstabskamrater Carl Benedich och Axel Rappe. Där hade också varit en finsk överste Mexmontan, som såg mycket bra ut men som tigit hela kvällen "som en egyptisk präst". Det framgick att Benedich och Rappe under ett års tid sysslat med ett finskt frihetskrig. Det var tänkt, att Mexmontan skulle bli överbefälhavare, och Benedich och Rappe skulle bli hans förnämsta medarbetare. Nu hade dock Mannerheim "plumpat i deras protokoll".¹⁶

Sverige kom dock inte att officiellt delta i det finska frihetskriget/inbördeskriget. Detta upprörde oerhört bl a Gösta Bagge, redaktör för Svensk Tidskrift. Han menade, att det var en svår skam, att Sverige inte gav hjälp åt en uppåddad finländsk medborgarhär mot "demoraliserad rysk soldatesk och laglösa brottslingselement". — De sistnämnda uttrycken var alltså Baggés karaktäristik av den röda sidan i inbördeskriget. — "En ohygglig blodskuld" hade enligt Bagge på grund av den uteblivna hjälpen kommit över svenska huvuden. Sverige hade också avhänt sig möjligheten "att bli den tongivande makten bland en mängd smärre självständiga stater".

Om inte Sverige officiellt ingrep, deltog dock drygt 1000 svenska frivilliga på

den vita sidan. Bland officerarna fanns friherre Axel Rappe, senare t f försvarstabschef, greve C A Ehrensvärd, senare arméchef, greve Archibald Douglas, senare arméchef, och den ovan omnämnde filosofie licentiaten Olof Palme. Dessa namn liksom flera andra talar om släktrationer genom århundraden över Bottniska viken. Engagemanget grundlade också vänskapsrelationer med flera av de ledande inom det finska försvaret med överbefälhavaren C G Mannerheim i spetsen.¹⁷

1918 utkom Sven Hedins bok ”Sveriges öde”. Även i detta projekt hade Hedin samarbetat mycket nära med Carl Bennedich. Boken präglas inte av konsekvens, för som Hedin säger i företalet — daterat den 30 november (!) — 9/10 av boken hade skrivits, när Tyskland störtade samman, och Hedin hade en orubblig tro att Tyskland inte *kunde* besegras.

Språkbruket är intressant i boken. Från år 1917 berättas att Finland begärde Sveriges erkännande av ”den självständighet som den östra hälften av det gamla svenska väldet förkunnat. - - - Sverige, Gustav II Adolfs, Karl X Gustavs och Karl XII:s land, stod åter ansikte mot ansikte med sin historias krav. - - - När Sveriges konung sade ja till Finlands begäran, måste han veta sitt heliga ansvar inför det förgångna och det kommande, och hans blickar måste upptäcka sanningen, att om än Sverige och Finland icke nu som förr samlades under *en* krona, så hörde de båda hälfterna av det gamla svenska riket ändå tillsammans. Gränsen i öster var åter framflyttad till bäcken vid Ladoga, och där skulle svenskar och finnar som förr skuldra vid skuldra försvara sitt liv, sin historia och sin framtid.” Sverige nämnes som ”landet, som en gång byggt även Finland med lag och som lagt grunden till odling, på vilken Finlands folk nu stöder sitt anspråk på en fullt självständig, mellanfolkligt erkänd statlig tillvaro”.

Hedin är oerhört bitter på regeringen, som inte ingrep aktivt på den vita sidan. Däremot prisas de svenska frivilliga lyriskt. Tidningen skriver: ”Våra nuvarande makthavare skulle ha införlivat Åland med Sveriges krona - - - De skulle ha uppbyggt Fenno-Scandia i stället för att stöta bort Finland från oss. De ha i den urvattnade och onaturliga nyskandinavismens tecken sträckt broderliga armar mot Danmark och Norge, under det att de vänt Finland ryggen. - - - Vi stodo på tröskeln till en ny storhetstid. Våra gamla uppgifter väntade på oss. Vi hade blott att plocka frukterna, som mognat under världskriget.” Och Hedin citerar Heidenstam: ”Låt upp våra gravar, nej giv oss män!”

I slutet drar Hedin en parallell mellan Sverige under Karl XII:s tid och Tyskland hösten 1918. Länderna var helt ensamma och kämpade mot en stor övermakt, men karolinerna svek dock inte sin plikt mot ledaren.¹⁸

I företalet ställes frågan, om Sverige bör svara ja eller nej på ententens ”eventuella krav på deltagande i vakthållningen mot den slaviska anarkien”. Och Hedins besked är, att vi måste svara ja. Så med anledning av motsättningen till Ryssland och nu också till bolsjevismen förordar Hedin senhösten 1918 en svensk uppslutning på ententens sida.

I Hedins — och Bennedichs — språk finns en del uttryck som dels ger en

bild av författarnas historiesyn, dels visar framåt mot en under ca 25 år förblivande Finlandsaktivistisk inställning. Det talas om den östra rikshalvan. Det säges att det gemensamma försvaret skall utkämpas vid Systerbäck. Man lyfter fram Fenno-Scandia som det som är bättre än ”nyskandinavismen”.^{18a}

5.

Samarbetet mellan Sverige och det nya Finland fick en trög start. Konflikten om Ålands nationstillhörighet kom att prägla åren 1918—21. Sedan kom den finländska språkstriden att påverka relationerna. Utrikespolitiskt orienterade sig Finland mot de övriga randstater, som uppstod genom Versaillesfreden. Detta randstatssamarbete ogillades av Tyskland och det nya Sovjetryssland. Det understöddes av Frankrike, medan Storbritannien var passivt, och Sverige var på Storbritanniens linje.

Torvald Höjer, chef för det svenska utrikesdepartementets politiska avdelning, skrev en intressant analys 1921, där han menade, att det effektivaste medlet att få Finland att rikta sig västerut i stället för österut vore ett försvarsförbund. Finland hade ständig betydelse för Sverige i främsta rummet som buffertstat mot stormakten i öster. Dessutom hade den långa historiska samhörigheten skapat förutsättningar för samförstånd och samarbete. Å andra sidan var Finlands självständighet ”långt ifrån säker”. Därtill hade Finlands utrikespolitik varit vacklande och böjd för äventyrligheter. Därför var ett nära diplomatiskt samarbete — för att inte tala om ett militärt — ”allt annat än lockande”.¹⁹

Hos den svenska arbetarrörelsen fanns en motvilja sedan 1918 mot det borgerligt styrda Finland. Och det var ju socialdemokrater som huvudsakligen regerade Sverige från 1920 till april 1923. Hjalmar Branting, under 1 och 1/2 år både statsminister och utrikesminister, var angelägen om att Finland skulle komma med i det nordiska samarbetet. I första hand gällde det dock på andra områden än inom det utrikespolitiska. Där hade Sverige, Danmark och Norge sedan 1917 en nära samverkan. Sommaren 1922 kom Finland med i Nordiska interparlamentariska förbundet och i föreningarna Norden.²⁰

Under våren 1922 hade Svenska Dagbladet flera ledare med plädering för ett nära samarbete mellan Sverige och Finland. Skribenten var historikern Nils Ahnlund, och bakom stod en grupp officerare, kallad Djursholmsklicken. Inom denna grupp fanns bland andra Carl Bennedich. Gruppen hade anknytning till Allmänna försvarsföreningen. Syftet med skrivierna var tvåfaldigt. Man sökte få till stånd ett svensk-finländskt försvarsförbund och man sökte förhindra en svensk nedrustning.²¹

Den 29 oktober 1923 uttalade utrikesminister Carl Hederstierna på en bankett, att han personligen gärna ville se ett försvarsförbund mellan Sverige och Finland. Detta väckte så mycken debatt och opposition, att han tvingades avgå som utrikesminister.²²

Några dagar före Hederstiernas tal hade generalstabskaptenen Axel Rappe utkommit med en skrift "Sveriges läge. En krigspolitisk studie". Han pläderade där för samma sak som Hederstierna, för ett samgående mellan Sverige och Finland.

Rappes sätt att använda historien är intressant. Han utgår från Hjärnes ord, att Sveriges ansikte sedan hedenhös är vänt emot öster. Vad som skulle kunna kallas den karolinska dolkstötslegenden är hos Rappe väl utvecklad. När Karl XII föll, var Norge redan hans säkra byte, säger Rappe. Ryggen var fri. Han var på väg att genom en stuartsk restauration i England avhända fien den stödet av den engelska flottan. "När ledarens vilja var borta, var emellertid allt slut - - -, d v s icke kriget men förmågan att föra det." Kriget visade, menar Rappe, att Finland behöver vara svenskt eller med Sverige förbundet. För Sverige ligger behärskaudet av den norra vägen till Ryssland som en grund till landets makt och en förutsättning för dess tillvaro.

Skilda slag av kritik mot de senaste årens svenska regeringspolitik kommer fram i Rappes skrift: "Vi får inte bli skandinaver i stället för svenskar. - - - Vi upptäckte Ålandsöarna, karaktäristiskt nog, först sedan den östra hälften av det gamla svenska riket sprängt de ryska fjättrarna och sedan den röda stormen börjat skaka det med svensk kultur uppbyggda finska samhället."²³

Att Hederstierna tvingades avgå från sin post på grund av sitt uttalande om försvarsförbund, det kunde man i Finland tolka så, att det var omöjligt med en svensk och nordisk orientering. Men Rappes skrift var ändå innehållsdiger för de närmaste två decennierna.

Samma år, 1923, utkom Helge Jung, också generalstabsofficer och han var blivande överbefälhavare, med en skrift om "Sveriges möjligheter till självförsörjning". Där finns kritik mot Nationernas Förbund, och där säges, att genom förbund med Finland skulle uppenbart Sveriges krigspolitiska läge i hög grad förbättras.

Det var inte bara yngre generalstabsofficerare, som drev linjen om militärt samarbete Sverige-Finland. Generalstabschefen Carl Gustaf Hammarskjöld, bror till Hjalmar, sade 1923 i ett samtal med Finlands Stockholmsminister, att Sverige borde återgå till Gustav II Adolfs Östersjöpolitik, med den skillnaden att det nu var två stater i stället för en.²⁴

6.

Denna inställning från ledande militärer i Sverige visade sig vara av intresse för försvarsledningen i Finland, och som Martti Turtola visat, byggdes från 1923 i hemlighet upp ett alltmer omfattande försvarssamarbete mellan Finland och Sverige.

Åren omkring 1930 skedde något av ett maktskifte inom den svenska armén — inte formellt, men reellt. De som fick ännu mer makt och inflytande var männen bakom Ny Militär Tidskrift, som startats 1927.

Flera av dessa män har vi mött tidigare. Det har av en av de inblandade sagts, att tidskriftens "vagga stod i Generalstabens krigshistoriska avdelning under den benedichianska aeran".

Denna avdelnings ledning bestod fr o m hösten 1924 av Carl Benedich med Helge Jung och Axel Rappe som sektionschefer. Till den inre kretsen bakom tidskriften hörde Helge Jung, C A Ehrensvärd och Axel Rappe. Även Gunnar Berggren och Axel Gyllenkrok, också generalstabsofficerare, bör nämnas. Det var först tänkt att Axel Rappe skulle bli tidskriftens redaktör, men han fick en kommendering till Boden, så i stället fick Helge Jung uppgiften.

Ny Militär Tidskrift kritiserade kraftigt 1925 års försvarsbeslut. Den pläderade för en kvalitativt stark armé och för ett starkt flygvapen. Marinen skulle däremot ha en blygsammare roll. Den avvägningen kunde man ju hävda, då tanken var, att man skulle möta fienden från öster inte vid den svenska kusten utan vid Systerbäck. Gruppen var arméofficerare, så det kan sägas, att det var i gruppens eget intresse, att avvägningen skulle göras till arméns fördel och på marinens bekostnad. Men mot bakgrund av den konsekvens som dessa män verkat för försvarssamarbete mellan Sverige och Finland är det svårt att hävda, att det i första hand skulle vara gruppintresse, som bestämde deras ställningstagande.²⁵

Dåtidens formellt ledande militärer, C G Hammarskjöld och Joachim Åkerman, samarbetade lojalt med statsmakterna och rättade sig efter deras direktiv. Ny Militär Tidskrift och gruppen bakom den var däremot mycket kritisk mot regeringen Arvid Lindmans försvarspolitik. Det var en kritik, som sammanföll med den som framfördes av Sveriges Nationella Ungdomsförbund.

Åkerman ledde 1929 års försvarsutredning, som blev färdig den 4 juni 1930. Två dagar senare lade gruppen bakom Ny Militär Tidskrift fram sitt försvarspolitiska alternativ i "Antingen — Eller". Huvudförfattare till "Antingen — Eller" var Axel Gyllenkrok, C A Ehrensvärd och Gunnar Berggren.²⁶

Det enda krigsfall enligt "Antingen — Eller", i vilket Sverige skulle kunna bli indraget, skulle uppstå i samband med en rysk expansion västerut. Särskilt allvarlig skulle situationen bli, om denna expansion riktade sig mot Finland. Målet skulle därför bli att tillsammans med NF förbereda ett sanktionsingripande till Finlands förmån. Sverige borde redan i fredstid förbereda ett militärt samgående med Finland.

"Antingen — Eller" var ur politisk synvinkel ett skickligt aktstycke. När det gällde organisationens storlek, anslöt man sig till 1925 års försvarsbeslut, och man markerade en positiv inställning till Nationernas Förbund.²⁷

Den 7 juni avgick regeringen Lindman på grund av nederlag i fråga om tullpolitiken, och en regering C G Ekman tillträdde.²⁸ Denna tillsatte en ny, en parlamentarisk försvarsutredning, med Per Albin Hansson som ordförande. Nu var det således i första hand de frisinna och socialdemokraterna, som skulle bestämma inriktningen på det svenska försvaret.

Den nya utredningen, 1930 års försvarskommission, utsåg Helge Jung och Axel Gyllenkrok till armé- respektive flygsekreterare i utredningsarbetet. C A

Ehrensvärd ledde arbetet i fråga om den militära ledningens organisation. Där blev förslaget bl a, att svenska försvaret skulle ha en överbefälhavare även i fredstid. Axel Rappe blev något senare lantmilitär expert vid de strategiska utredningarna. Han var då nyutnämnd chef för generalstabens centralavdelning. Ehrensvärd säger i sina memoarer, att av stor betydelse i utredningsarbetet "blev den långa raden av föreläsningar, som Axel Rappe höll om de militärpolitiska och strategiska problemen. Rappe förstod att fångsla sina åhörare och reda ut begreppen. Hans slutföreläsning blev så glänsande, att Per Albin Hansson, som ansett dessa föreläsningar ar ganska onödiga, avstod från att försöka kritisera."²⁹

Försvarskommissionen lade sitt förslag 1935. Ett kapitel om "Sveriges försvaret genom sanktionsingripande" var mycket kort, för det hade hemligstämplats med undantag endast för vissa allmänna principer rörande sanktionsingripande. I det hemliga kapitlet talas om ett militärt ingripande från Sverige som ett NFs ombud i första hand i Finland eller på Själland. I den mån som förslaget om ingripande på Själland var seriöst menat, för föll det genom den danske statsministern Staunings klara nej till nordisk försvarssamarverkan. I fråga om hjälp till Finland byggde förslaget vidare på "Antingen — Ellers" tankegångar och således också på Axel Rappes förslag från 1923 och Ny Militär Tidskrifts intentioner.³⁰

7.

Det fanns under 1930-talets första hälft opinionsmässiga hinder för ett nära samarbete mellan Sverige och Finland. Främst var det den finska språkstriden som var besvärande. Den var intensiv, och i Sverige var sympatierna klart på de svenskspråkigas sida. Vidare fanns som ett hinder särskilt under åren 1929—32 den finska fascistliknande Lapporörelsen. Man kan också erinra om att känslorna mellan de båda länderna var så irriterade, att det blev nödvändigt med uppehåll i de i övrigt årliga friidrottslandskamperna Sverige Finland.³¹

Av stort intresse var, att i december 1935 avgav statsminister Kivimäki, stödd av samtliga partigrupper, en deklaration i Finlands riksdag för en orientering åt Norden, i första hand mot Sverige. Det sades, att "Skandinavien, närmast Sverige," hade de bästa förutsättningarna att bevara sin neutralitet, vilket Finland också eftersträvade. Som en av de väsentligaste uppgifterna för Finlands utrikespolitik betecknades arbetet att åstadkomma en samverkan mellan Finland och de skandinaviska länderna till skydd för Nordens neutralitet. Med denna deklaration markerades, att Finlands orientering åt Balticum och Polen var förbi. Nu var det Skandinavien och främst Sverige som gällde.

Varifrån kom då tanken på denna ensidiga deklaration om samarbete Finland-Sverige? — Från den svenska generalstaben, närmare bestämt Axel Rappe.

För Rappe syntes det nödvändigt att influera inte bara på Sveriges utan även

på Finlands utrikespolitik. Rappe framförde förslaget om den ensidiga finska deklARATIONEN till sin finske generalstabskollega Grandell, som förde det vidare till statsminister Kivimäki.³²

På den militära sidan hade dessförinnan mycket hänt. Överstelöjtnant G A Nyquist hade 1932 ersatts som militärattaché i Helsingfors av major Carlos Adlercreutz, anhängare av "Antingen - Eller"-linjen. Kontakter om försvarssamarbete gick nu från den finska sidan först till Adlercreutz och sedan direkt till Rappe. I början diskuterades gemensamt försvar av Åland, men 1934 gällde överläggningarna främst gemensamt försvar av hela Finland vid sovjetryskt överfall. Intressant att notera är, att det var Rappe, som var pådrivande i samtalen. Det var han, som beskrev hur krigsläget i Finland sannolikt skulle se ut en månad efter ett krigsutbrott. I detalj diskuterades, när de svenska krigsinsatserna i Finland skulle göras.³³

Sverige regerades från september 1932 av en socialdemokratisk regering under Per Albin Hansson. Utrikesminister var Rickard Sandler, och han var utrikesminister också i koalitionsregeringen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1936—39. Sandler är en av 1900-talets mest gåtfulla svenska politiker, och det gåtfulla ligger just i hans ställningstaganden främst under senare delen av 30-talet, då det gäller politiken gentemot Finland. 1925 var han statsminister i den regering, som stod för försvarsnedrustningen. Under 1930-talet samarbetade han utomordentligt väl med de aktivistiska generalstabsofficerarna.

Sandler försökte lära sig det finska språket. Han gjorde med ecklesiastikminister Arthur Engberg och deras motsvarande kolleger i den finska regeringen 1937 en resa i den finskspråkiga Tornedalen, som blev mycket uppmärksam. Över huvud taget arbetade han tidigt och intensivt för goda relationer gentemot Finland. Sandler och hans finske kollega Antti Hackzell utbytte besök våren 1934, och det blev inledningen till att Finland kom med i de regelbundna nordiska utrikesministermötena.³⁴

Sandlers Finlandspositiva linje kontrasterade gentemot andra ledande medlemmar av regeringen. Så hade t ex Per Albin Hansson uttalat sig mycket förbehållsamt strax efter regeringstillträdet gentemot Bofors' önskemål om krigsmaterielexport till Finland. Där syntes den nya regeringen mer restriktiv än den tidigare, frisinnade. 1936 gjorde Hackzell en sondering om möjligheterna för Finland att köpa krigsmateriel från Sverige. Sandler var ganska positiv men kunde inte få med sig regeringen i övrigt på sin linje.³⁵

En händelse på det politiska planet, som förbättrade möjligheterna till ett närmande Sverige-Finland, var, att Svinhufvud i mars 1937 efterträddes som president av Kallio. Svinhufvud hade principiellt vägrat att godta regeringar med socialdemokratiskt inslag, medan det under Kallio kom till stånd en regering av socialdemokrater och agrarer, d v s samma slags regering som fanns i Sverige.

I april 1937 träffade Sandler sin finske kollega Holsti och ville ha överläggningar om Ålands försvar. Holsti ville ha en så långtgående samverkan som

möjligt mellan Sverige och Finland, alltså också på försvarets område. Han ville, att försvarsstaberna skulle få förhandla om Nord-Finlands, Nord-Norges och Nord-Sveriges försvar för den händelse att dessa områden drogs in i stormakternas militära maktsträvanden. Sverige borde söka få med Norge på sådana kontakter.

Försvarsstabschefen Olof Thörnell försökte under hösten 1937 förmå regeringen till ett ställningstagande, då det gällde försvarspolitisk samverkan med Finland. En sådan samverkan såväl i fråga om Åland som i fråga om krigsleveranser m m skulle enligt Thörnell vara ett medel att trygga inte endast Finland mot Sovjetunionen utan även Sverige mot Tyskland.

I mars 1938 fick Sandler en föredragning i Ålandsfrågan av C A Ehrensvärd, chef för försvarsstabens arméoperationsavdelning, och därefter tog Sandler upp ärendet i allmän regeringsberedning. Han fick ett bemyndigande om en gemensam svensk-finsk undersökning om möjligheterna för försvarssamverkan på Åland. Han ville försäkra sina regeringskolleger om att det inte var fråga om någon ändring av dittillsvarande politik.³⁷ Men det var det. En fast punkt i Sveriges politik hade varit, att Åland inte skulle befästas. Nu var det i stället fråga om en militarisering av Åland och det i samverkan mellan Sverige och Finland.

8.

Ålandsförhandlingarna är synnerligen märkliga. De fördes utan ett tydligt mandat från statsmakterna, och de fördes mot ett mål som egentligen ingen ville ha.

Från utrikesnämndens sammanträde den 18 juni 1938 berättades, att Sandler inte hade stöd från något håll. Inte desto mindre påbörjades militärtekniska konsultationer mellan de båda ländernas generalstabers. Kabinettssekreterare Boheman framhöll i sammanhanget för C A Ehrensvärd "vilket moraliskt mod utrikesministern visade, då han tog detta steg trots utrikesnämndens hållning".³⁸ — Så kan det uttryckas, men andra karaktäriseringar av handlandet synes ligga betydligt närmare till hands.

Vid de militära överläggningarna framhölls från finsk sida, att den svenska hjälpen inte behövdes. Till Ålands försvar räckte det med 3 à 4 bataljoner. Det klarade Finland av självt. Sverige behövde inte göra sig besväret.

Detta gjorde den svenske förhandlaren, C A Ehrensvärd, synnerligen upprörd. Finland *skulle* behöva den svenska hjälpen. Ehrensvärd tog kontakt med det finska försvarsrådets ordförande, marskalk Mannerheim. Efter den kringgående rörelsen accepterade de finska förhandlarna en gemensam svensk-finsk försvarsstyrka på Åland.³⁹

Befolkningen på Åland var mycket negativ till att öarna skulle militariseras. Mycket stora insatser fick under hösten 1938 göras för att lindra protesterna mot ett försvar på Åland.⁴⁰

Efter de svensk-finska förhandlingarna under sommaren 1938 kunde för

handlingsresultatet presenteras för utrikesnämnden som en fullständig seger för den svenska linjen. Ett halvår senare skrev Mannerheim till sin svenska vän, general Linder: "Det har serverats råd och krav från Sverige med en frikostighet, som kanske varit egnad att väcka erkänsla och beundran, om ej Finnen, såsom Du väl vet, ej tycker om utländsk inblandning, allra minst förmyndartton och hotelser."⁴¹

Men inte ens de som drev hela spelet, de svenska generalstabsofficerarna, var egentligen intresserade av försvarssamverkan på Åland. Det var "oväsentligheter". Så säger Ehrensvärd till preliminärförhandlaren, försvarsstabsofficeren Adlercreutz, midsommartiden 1938: "Det vore minst sagt ytterligt oklokt om man icke med tacksamhet accepterade detta program, vilket mer än någonsin förut ställer Sverige och Finland i samma front. Ett fastställande av oväsentligheter (befästade av Fasta Åland) och oginhet mot ålänningarna eller avvisande av tanken på ett gemensamt uppträdande skulle medföra, att Finland förlorade allt som kunde vinnas i denna rond."

Om fast försvar på Åland var oväsentligt, vad var då väsentligt? — Gemensamt försvar Sverige-Finland. När förhandlingarna avslutades den 30 juli 1938 sade utrikesminister Holsti, att Ålands tryggnad var "ett medel att fast sammanfoga Finlands och Sveriges folk till deras gemensamma försvar".⁴²

Sverige skulle alltså via försvarssamverkan på Åland tvingas in i försvarssamverkan med Finland. Så var tanken hos försvarsstabsjuntan med Rappe och Ehrensvärd i spetsen. För deras del var det fråga om en mycket konsekvent linje, från kampen på den vita sidan 1918, över Rappes skrift 1923, "Antingen - Eller" 1930 och det hemliga kapitlet i 1930 års försvarskommission.

Var detta också Sandler's mål och taktik?

9.

I en mycket värnadsfull och mycket positiv intervju i Svenska Dagbladet 1964 tog Gunnar Unger upp Ålandsplanen.⁴³ Han frågar: "Den var väl avsedd som ett steg på vägen mot ett försvarsförbund, i första hand mellan Sverige och Finland?" Rickard Sandler svarar: "Javisst. Jag räknade med ett nytt världskrig när som helst. Men med tanke på det motstånd som fanns både inom och utom Norden mot en försvarssamverkan mellan de nordiska länderna ansåg jag att man måste gå försiktigt fram. Hitler hade visserligen väckt försvarsviljan till liv också inom mitt parti, och vi var i färd med att reparera skadeverkningarna från 1925, men därifrån och till ett nordiskt försvarsförbund var steget långt." Gunnar Unger fortsätter: "Men landshövdingen tyckte inte det var tillräckligt med svensk upprustning utan ville också en militär samverkan med de övriga nordiska länderna. Var regeringen i övrigt medveten om detta?" Sandler: "Naturligtvis. Den var helt på min linje."

Unger: "Vad kom kollegerna att ändra uppfattning?" Sandler: "Den tysksvenska pakten, som i ett slag förändrade läget. Jag trodde för min del att den

skulle bli av kort varaktighet, mycket kortare än vad den tyvärr blev. De andra ansåg, att Sverige i det nya läget skulle utsättas för alltför stora risker om Ålandsplanen fullföljdes.”

Sandlers biograf, Yngve Möller, finner, att saken är klar i och med att Sandler i denna intervju sagt, att syftet var ett försvarsförbund.⁴⁴ Nu måste givetvis ett intervjuuttalande ett kvartssekel efter en händelse behandlas med försiktighet. Och man får beakta, att Sandler ju också kunde göra ett tillrättaläggande för historieskrivningen.

Icke desto mindre anser jag, att det verkar sannolikt, att Sandler verkligen syftade mot ett försvarsförbund. Redan i remissdebatten 1940, då han blev centralgestalten i oppositionen mot samlingsregeringens neutralitetspolitik, framhöll Sandler: ”Åland är i och för sig en mycket viktig realitet, men det var också ett symptom, som har större räckvidd. För min del har jag betraktat den ståndpunkt, som den nuvarande regeringen tagit i arv efter den avgångna, såsom ett sammanbrott för den nordiska politik, för vilken jag verkat under alla de år, jag haft tillfälle därtill.”⁴⁵

Vidare kan sägas, att om generalstabsofficerarna, som han samarbetade så väl med, ville ha ett försvarsförbund, varför skulle då inte också Sandler vilja det? I synnerhet som alternativet, enbart Ålandssamverkan, var impopulärt överallt och påfallande svårt att motivera.

Ålandsplanen motiverades av den svenska generalstaben med att försvar av Åland skulle bidra till att skydda Finland mot Sovjetunionen och Sverige mot Tyskland. Det synes inte särskilt troligt, att generalstaben lagt ner så mycket energi för att skydda Sverige för ett anfall från Tyskland över Åland. Och vi har ju sett, att en ledande person i juntan kallat Ålands försvar för en oväsentlighet. Åberopande av hot från Tyskland kunde dock förmodas göra intryck på en socialdemokratiskt dominerad regering. På motsvarande sätt hade ”Antingen-Eller”-gruppen laborerat med samverkan med Finland som en del av NF:s sanktionspolitik.

Vad var drivkrafterna för Sandler? — Ja, här rör vi oss på gissningarnas och tolkningarnas område, eftersom det gäller en sluten politiker och människa. Men helt klart synes Sandlers nordiska och finska orientering ha varit djup. Sandler hade också en gedigen bildning, så de historisk-romantiska argumenten om Sveriges och Finlands gemensamma förflutna kan ha spelat en roll för honom, liksom de betydde en hel del för generalstabsofficerarna. Sandler ger vidare intryck av att ha varit en maktmänniska. De flesta framgångsrika politiker är säkerligen maktmänniskor. Men Sandler synes inte ha varit en ”lagspelare”. Han själv skulle besluta. Han markerade, att han inte ville lyda några direktiv från socialistiska internationalen. Vid den stora konfrontationsberedningen den 22 oktober 1939 sade Sandler, att han inte ville vara kabinetssekreterare åt 12 utrikesministrar. Han kunde också klaga över regeringens ”alltför stora rädsla för krig”.⁴⁶ Med en sådan inställning är det inte märkligt, om han kunde attraheras av de handlingskraftiga männen i generalstaben. Och även han själv ville visa handlingskraft.

Om man således accepterar Sändlers utsaga från 1964 om att han syftade mot ett försvarsförbund, är därmed inte sagt, att också allt annat i intervjun skall accepteras som sant. Härmed avser jag Sändlers påstående, att regeringen i övrigt var helt införstådd med vart politiken syftade. Hade så varit fallet, hade inte konflikten med övriga regeringsledamöter, i första hand Ernst Wigforss, blivit så djup. Av K G Westmans dagboksanteckningar framgår, att han först den 2 december 1939 förstod, att Sandler hela tiden syftat mot ett försvarsförbund, något som var helt skilt från den övriga regeringens intentioner. Östen Undén, som satt i utrikesnämnden men inte i regeringen och dock hade en mycket stor auktoritet för regeringsledamöter i utrikesfrågor, underströk den 24/10 1939, att Sveriges "moraliska engagemang har gällt Åland, ej mera". Av remissdebatten 1940 framgick också, att de som borde ha samarbetat nära med varandra under lång tid, Per Albin Hansson och Rickard Sandler, hade skarpt divergerande tolkningar av den nordiska politikens innehåll.⁴⁷

Som bekant har den vetenskapliga debatten varit mycket omfattande om "Ålandsfrågan" 1938—39. Några ställningstaganden: Erik Lönnroth finner, att händelseutvecklingen under 1930-talets sista år endast kan förstås, "om man konsekvent ser Sändlers nordiska politik som något annat än den svenska regeringens officiella utrikespolitik". Max Jakobson säger: "There is little doubt that he (Sandler) was attracted to the Aaland scheme, not only because of its intrinsic military value, but also as a means of achieveing a closer association with Finland." Krister Wahlbäck menar, att Sandler inte funnit det lönt att ens för sig själv presentera något långsiktigt program i form av ett förbund mellan ett par eller flera av de nordiska staterna. Wilhelm M Carlgren säger, att militärledningen hade försvarspolitisk samverkan med Finland som långsiktigt mål. Regeringen sökte tvärtom i möjligaste mån undvika den. — Själv finner jag det inte lyckat att i just detta sammanhang tala om "regeringen". Carlgrens tes gäller säkert för regeringens majoritet, däremot inte för utrikesministern och utrikesledningen ö h t. — Som redan nämnts anser Yngve Möller i sin biografi, att Sandler syftade till ett försvarsförbund.⁴⁸

10.

Svensk Finlandspolitik hade också andra ingredienser under det slutande 1930-talet. I hög grad gällde det krigsmateriel. Vi har redan tagit del av en finsk sondering 1936 om att Finland skulle få köpa krigsmateriel i Sverige, där regeringens majoritet intog en mer negativ hållning än Sandler. Att notera i sammanhanget är, att Rappe och Ehrensvärd gav Hackzell, den finske utrikesministern, råd om hur framställningen skulle utformas. Finland fick nej på sin framställning men synes ändå ha fått vad man önskade genom direkta kontakter med Bofors, kontakter som främjades av de bekanta generalstabsofficerarna.

Ledande militärer var förvisso inte någon homogen grupp vid denna tid.

Medan generalstabsjuntan på alla sätt sökte främja den finska saken, var många andra negativa, bl a generalfälttygmästaren Osterman. De negativa kunde påpeka, att den svenska krigsmakten inte förfogade över tillräckligt med krigsmateriel för sina egna behov vid en mobilisering. Under 1938–39 pågick en intensiv dragkamp mellan Sverige och Finland och framför allt mellan de svenska beslutsfattarna, en dragkamp som resulterade i ett växande tillmötesgående gentemot de finska önskemålen. Det ledde till att Sverige i oktober 1939 sade ja till utrikesminister Erkkos fråga om Sverige, då krig hotade från Sovjet, kunde bidra med krigsmateriel.⁴⁹

Så har vi frågan om försvarssamarbete via Sveriges försvarsplan.

På grundval av 1930 års försvarskommission inklusive dess hemliga sanktionskapitel utarbetades Sveriges försvarsplan. Formellt gällde fortfarande försvarsplanen av 1927. Fyra krigsfall var utarbetade. De tre första gällde kamp mot Ryssland. Enligt det första skulle Sverige vara berett att sända fyra arméför delningar till Finland (ca 80 000 man) sjöledes eller per järnväg. Gemensamt skulle man således kämpa mot Sovjetunionen. Enligt fall II och III skulle man möta anfallet från Ryssland i Sverige. Då beräknades de ryska trupperna komma antingen över Östersjön eller genom Finland. Krigsfall IV slutligen var avsett för försvar mot Tyskland.⁵⁰

Den som utförde själva arbetet med planen var C A Ehrensvärd, som tidigare nämnts chef för arméoperationsavdelningen. I sammanhanget bör nämnas, att den 1 juli 1937 trädde en ny försvarsledningsorganisation i kraft med för första gången en försvarsstab, som omfattade alla tre försvarsgrenarna. Försvarsstabschef blev Olof Thörnell, och så småningom fick han Axel Rappe som ställföreträdande chef. Detta kom att innebära, att alla viktiga promemorior efter hand utarbetades av Rappe, medan Thörnell fick föredra dem inför regeringen eller delar av den. I händelse av krig skulle Thörnell bli överbefälhavare. Vid denna organisationsförändring blev Helge Jung chef för arméstaben.

Försvarsplanen föredrogs inför stats-, utrikes, försvars- och finansministrarna den 21 mars 1939. Men vid det tillfället fanns det enbart två alternativ, ett fall Tyskland och ett fall Ryssland. Att fallet Tyskland lyftes fram har bedömts vara ett försök av försvarsledningen att ”sockra anrättningen” inför socialdemokraterna i regeringen, eftersom deras farhågor snarare var riktade söderut än österut. Fallet Ryssland var dock fortfarande det spektakulära. Sovjetunionen skulle bekämpas vid den finsk-ryska gränsen.⁵² Vid föredragningen skall Sandler ha varit positiv, Wigforss negativ och de båda andra tvekande.

Försvarsplanen fick alltså inget klartecken av regeringen. Icke desto mindre arbetade försvarsstaben vidare som om klartecken givits.⁵³

Ytterligare ett utslag av det intensiva svensk-finska samarbetet skall nämnas. I början av år 1939 begärde Sovjet, att landet under 30 år skulle få arrendera Hogland och fyra mindre öar i Finska viken. I utbyte skulle Finland få en del av Sovjetkarelen. Mannerheim ansåg i motsats till Finlands ledande politiker, att Finland på något sätt borde tillmötesgå det ryska önskemålet. Det vore ett billigt pris för en förbättring av relationerna med Sovjet.

Sverige däremot uppmanade den finska regeringen att stå stark och inte disktera något territoriellt byte med Sovjet. Sverige gjorde också en *démarche* om detta till utrikesminister Litvinov. Denne blev förbittrad, anklagade Sverige för att influera Finland i ogynnsam riktning och betecknade *démarchen* som en obehörig inblandning, ägnad att försvåra en uppgörelse.⁵⁴

11.

Det är naturligt att störst intresse ägnas det politiska parti som har regeringsansvaret. Inte minst intressant blir det ju, när detta parti är splittrat.

Men även andra partier förtjänar uppmärksamhet. I här aktuellt fall är det landets näst största parti, högerpartiet, som uppvisar en bild värd att närmare undersöka.

Högern hade ännu under 1930-talet en statsbärande tradition. Däri ligger, att landets intresse utan mycket av ideologiska övertoner skulle tillvaratas. Ernst Trygger gav Hederstierna silkessnöret 1923, då denne talade för försvarsförbund med Finland. Regeringen Lindman, 1928—30, hade på motsvarande sätt en kylig inställning i frågan. Den gamle statsmannen Hjalmar Hammarskjöld var i utrikesnämnden under sommaren 1938 utpräglat skeptisk till en revision av Ålandspolitiken.⁵⁵

Men vid sidan om denna inställning fanns en ideologiskt präglad och stark känsla för Sveriges förflutna. Man kan märka, att inflytandet från Harald Hjärne i hög grad var levande. I denna grupp märks akademikerna med i första rummet partiledaren själv, Gösta Bagge, och vidare bl a Ivar Andersson, Otto Järte, Nils Herlitz och Nils Ahnlund.

Gösta Bagge hade i november 1938⁵⁶ en programmatisk artikel om "Sveriges uppgift i Österled", som i anslaget starkt erinrar om Hjärne. Budskapet var, att man måste se Ålandsfrågan i det förflutnas ljus. "Den gemenskap som i det förgångna fanns mellan Sverige och Finland måste påverka också vår generations-sätt att se på förhållandet till grannen i öster." Men svenskarna har inte alltid tillräckligt följt Finlands inre öden i allmänhet eller finlandssvenskarnas i synnerhet, säger Bagge. Dock fanns det de som inte kunde glömma, att Finland tillhört det gamla svenska riket och att en väsentlig del av Finlands kultur alltjämt vilade på svensk grund. Det gällde särskilt männen kring Svensk Tidsskrift. Där fanns "känslan av ansvar gentemot Finland och dess svenskar". — Här berömmar Bagge sig själv, eftersom han ju 20 år tidigare skrivit en flammande protest mot den uteblivna svenska hjälpen till "de vita".

Bagge säger, att när Finland stred för livet för att komma loss från tatarrikets proletära efterföljare, gick det med ens upp för tusentals svenskar, att detta var en kamp ej blott mellan förtryckta och förtryckare utan också mellan österland och västerland, mellan österländskt barbari och kultur på svensk grund. Klarare kunde icke händelsernas egen utveckling yppa för svenska folket, att Sveriges historiska uppgift i öster icke var slut och att den nu liksom

tidigare måste innebära en strävan att bevara Finland åt västerlandet. Bagge angriper regeringen Edén — Branting, som inte kraftfullt stödde den vita sidan i 1918 års krig. De svenska frivilliga, som kämpade för Finlands frihet, bemöttes skamligt efter sin hemkomst, säger Bagge.

Finland är nu en självständig stat, fortsätter Bagge, men det finns en naturlig intressegemenskap mellan Sverige och Finland. ”För närvarande är det en av svensk statskonsts allra viktigaste uppgifter att på denna intressegemenskap grunda ett samförstånd mellan Sverige och Finland, som kan tåla påfrestningar. . . . Ett samgående mellan Sverige och Finland i all öppenhet skulle innebära ett underlättande av en självständig hållning från Finlands sida gentemot andra makter, liksom det skulle stärka vår egen ställning. Tysk eller rysk hand över Finland kan däremot betyda en gastkramning av det svenska riket. . . . På detta sätt kan Sverige också fylla sin historiska uppgift som en stöttepelare och en väktare i österled.” Det är en större uppgift än någonsin att knyta samman bandet kring det nordiska kulturarvet. Härigenom kan vi också nå svenskarna i Finland. Det kan för Sverige aldrig vara likgiltigt, ”om Finlands svenska medborgare hotas till sina nationella intressen eller behandlas orättvist inom sitt fosterland.

Det är mot denna bakgrund man skall se den nya Ålandsfrågan, avslutar Bagge. Ålandsfrågan är delvis ett militärt problem, men en god lösning av Ålandsfrågan skulle också ”innebära ett stort steg framåt för gemensamhet i Sveriges och Finlands utrikespolitik. . . . Sverige och Finland ha viktiga gemensamma politiska intressen och f n en stor gemensam historisk uppgift.”

Bagge hade med denna artikel lagt en god retorisk grund för den känslostorm till förmån för Finland som i halvtannat år kom att präglade den svenska opinionsbildningen.

När det under hösten 1939 stod klart, att Finland hotades av Sovjetunionen, hölls ett stort offentligt möte på Musikaliska akademien i Stockholm. Eirik Hornborg och Nils Ahnlund talade. Hornborg framhöll, att ”hårdhänta korsfarare, vikingaättlingar med vikingasinne, planterade korsfanan och sveakonungens banér i Österlandets vildskogar, flyttade Västerlandets gräns femtio mil åt öster och skapade det historisk-kulturella begreppet Finland. . . . Svensk dådkraft, svensk framsynthet, svensk statsmannatanke och svensk rättskultur ha grundat Finland. . . . Om icke Sverige i tävlan och kamp med Novgorod hade lagt sin pansrade arm kring Österlanden, så hade idag inget Finland varit till.” Hornborg sade vidare, att tre gånger bröt ”Österns svallvåg fram ända till kusterna av Bottniska viken, innan den östra riksdelen omsider rycktes lös från moderlandet”. I Sveriges förborg är livet farligare och hårdare. ”Där lever och kämpar en kvarbliven, lösbruten bit av det forna svenska östersjöväldet — ett stycke svensk historia i finländsk fortsättning. Vad Sverige kämpat och strävat för med Finland vid sin sida skall icke gå under i världsstormen. Norden skall icke dö. Västerlandet skall icke dö.”⁵⁷

12.

I maj 1939 avgav den svenska regeringen en proposition om gemensamt svenskt-finskt försvar av Åland, en proposition som byggde på förhandlingsöverenskommelse mellan de båda länderna. Strax därpå blev det klart genom den nye ryske utrikesministern, Molotov, att Sovjetunionen motsatte sig Ålandsplanen. Den 2 juni beslöt regeringen att dra tillbaka propositionen, men det sades, att det hela mest var en formsak. Sandler lät förstå, att man övervägde att låta en urtima riksdag i stället ta ställning till Ålandsfrågan.⁵⁸

Den 23 augusti 1939 slöts Molotov-Ribbentrop-pakten i Moskva. Det har sagts, att den var en katastrof för utrikesministrarna Erkkos och Sinders utrikespolitik.⁵⁹ Men de som drev denna politik fortsatte den, som om ingenting negativt hade inträffat och som om den var vederbörligen förankrad i de båda länderna. Den 28 september hemställde försvarsstaben hos utrikesminister Sandler om ett "omedelbart genomförande av den plan för koordination av svenska och finska försvarsanstalter beträffande Ålandsöarna, som med gillande av Sveriges och Finlands regeringar fastställts av vederbörliga militära myndigheter". — Det gör ett närmast spöklikt intryck att ta del av budskapet: Nu har Sveriges politiska ledning att rätta sig efter det beslut, som fastställts av de militära myndigheterna.

Nya skriftliga påtryckningar på utrikesministern gjordes av försvarsledningen den 9 oktober och den 19 oktober. I framställningen av den 19 oktober fanns med meddelanden från militär- och marinattachéerna i Berlin. De hade samtalat med tyska generalstabsofficerare, och budskapet var, att ryska armén inte var "vuxen ett finskt fälttågs påfrestningar".⁶⁰

Den 30 november 1939 anföll Sovjetunionen Finland. Den finska regeringen frågade den svenska regeringen, om svensk trupp kunde påräknas för gemensamt försvar av Åland. Sandler yrkade i utrikesnämnden på att Sverige skulle ge ett jakande svar, medan statsministern och de övriga i regering och utrikesnämnd menade, att det skulle innebära, att Sverige drogs in i kriget. Därför borde Sverige avböja framställningen.

Sandler var isolerad i regeringskretsen. Han avgick som utrikesminister, och en samlingsregering tillträdde.⁶¹

Liksom Hederstierna 1923 föll alltså Sandler på grund av att han företrädde en mer aktivistisk Finlandspolitik än vad regeringen i övrigt ville ställa sig bakom. Samtidigt finns skillnader gentemot 1923. Hederstierna hade uttalat en platonsk förkärlek för ett försvarsförbund med Finland. Sandler hade arbetat synnerligen aktivt för försvarssamverkan. Stämningen i Sverige var i december 1939 också sådan, att Sandler i stora kretsar framstod som den nationelle hjälten.⁶²

Än mer slående är likheterna med 1863. Då hade utrikesminister Manderström gått långt i löfte till Danmark vid det hotande kriget mot Preussen och Österrike. Pådrivande då var, förutom en skandinavistisk opinion, kungen själv, Karl XV. 1938—39 var det generalstabsjuntan med Rappe och Ehrens-

värd i spetsen som var pådrivande. Också i december 1939 fanns det en värtalig opinion — den var dessutom snabbt växande — till förmån för en militär upp slutning på broderlandets sida.⁶³

Intressant är, att både 1863 och 1939 var det finansministern, som tog ledningen över Sveriges utrikespolitik och avstyrde aktivism. 1863 var det J A Gripenstedt. 1939 var det Ernst Wigforss. Förtroendeklyftan Wigforss — Sandler hade successivt vuxit under 1938—39. I oktober 39 uttalades misstroendet från Wigforss sida synnerligen tydligt. Det stod klart, att de två inte skulle kunna fortsätta i samma regering. Wigforss kände dessutom ett misstroende mot statsministern, eftersom han var rädd för att Sandler kunde locka Per Albin Hansson ut i "vad andra skulle anse för farozonen".⁶⁴

Löftespolitik 1863 ledde till att Danmark på ett ödesdigert sätt kom att över skatta Sveriges hjälpvilja. Mycket talar för att också här finns en likhet med 1939. Sverige hade under våren 39 bidragit till att stålsätta Finland mot varje kompromiss gentemot Sovjetunionen, också gentemot en kompromiss, som Mannerheim tyckte var acceptabel. De aktiva generalstabsofficerarna hade hela tiden förespeglat de ledande i finska försvaret och utrikespolitiken, att Ålandsplanen endast var ett medel för att uppnå en fullständig samordning i försvarspolitik. Det syntes klart, att generalstabsjuntan hade med sig den svenska utrikesledningen. Det var säkert inte så lätt att i Helsingfors se, att den svenska utrikesledningen inte hade med sig en majoritet i regering och riksdag. Maktförhållandena inom svensk utrikespolitik under dessa månader var synnerligen svårpenetrerade också för de allra mest berörda i Stockholm.⁶⁵

13.

Den svenska hjälpen till Finland blev mycket omfattande. Nationalinsamlingen för Finland svarade för penninginsamling. Centrala Finlandshjälpen samlade in kläder och engagerade sig för flyktigbarn.⁶⁶

Insamlingsaktionerna inbringade 145 milj kr, och svenska staten ställde 132 milj kr till förfogande som riksbankskrediter. Beloppen kan jämföras med att Finlands ordinarie utgiftsstat för 1938 uppgick till 381 milj kr. Utöver de belopp som nämnts kom materielleveranser på kredit från de svenska militärförvaltningarna. Det rörde sig om bl a 84 000 gevär, 104 luftvärnsartilleripjäser och 32 flygplan. Det var också fråga om stora mängder av bensin, brännolja m m, som tärde betydligt på Sveriges egna lagertillgångar.⁶⁷

Archibald Douglas säger i sina memoarer, att det framför allt var Axel Rappe, som drev på denna hjälp till Finland. "Det gick ofta synnerligen informellt till. En gång ringde han mig och uppmanade mig kort och gott att skicka all den materiel som jag överhuvudtaget hade tillgänglig till Finland! På så lösa boliner kunde det dock inte gärna gå till. Men det behövdes sannerligen inte många formaliteter för att vapen av olika slag, ammunition, fordon och utrustning skulle bli förpassade från förråden i Boden över gränsen. Hur formalite-

terna slutligen ordnades förblev dock en gåta åtminstone för mig." Folkpartiledaren, Gustaf Andersson i Rasjön, berättar i sina memoarer, att han i en statsrådsberedning med överbefälhavaren närvarande anmärkt på den stora gevärsexporten till Finland. Thörnell genmålde då till Rasjöns häpnad, att denna transaktion hade skett utan hans tillstyrkan.⁶⁸

Mest spektakulär var dock insatsen av svenska frivilliga i kriget. Redan på krigsutbrottsdagen började C A Ehrensvärd att arbeta för frivilligrörelsen. General Ernst Linder blev formellt chef för de svenska trupperna, medan Ehrensvärd som stabschef var den reelle chefen. Genom utpressning förmådde Ehrensvärd försvarsminister Sköld att lämna ut svenska uniformer till de frivilliga. Målet var, att 8000 svenskar skulle gå ut i kriget, och det målet var uppnått i slutet av vinterkriget.⁶⁹

Opinionsorganisationen för Finlandsengagemanget var "Nordens Frihet". Den började sin verksamhet efter en sammankomst den 2 december 1939 hos filosofie licentiaten Gerhard Hafström. Med var också bl a Sigurd Curman, Nils Ahnlund, P G Andreen, Kaj Bonnier, Folke Lindberg, Sven Rinman, Åke Stille och Ragnar Svanström.

Även i fortsättningen kom kärngruppen i "Nordens Frihet" att utgöras av medlemmar i högre seminariet i historia vid Stockholms högskola. Nästan hälften av medlemmarna i "Nordens Frihet" var akademiker inom de historiska disciplinerna.

Organisationens propaganda var också präglad av tankar och uttryckssätt ur Hjärnes och Ahnlunds fatabur. I januari trycktes stora helsidesannonser med följande budskap: "Svenskar! Söner av ett folk som sedan mer än 1000 år tillbaka värnat frihet och rätt i Norden — nu är stunden kommen att åter lyfta svärdet mot gudlöshet, hat och slaveri! - - - Finland väntar, världen väntar, historien själv väntar! Det är på oss som i denna stund frihetens, kulturens och demokratins framtid i Norden beror. - - - Nu är stunden inne, då fria kämpar samlas under korsfanornas tecken i striden för sanning, frihet, rätt."

Inom "Nordens Frihet" ville man inte höra talas om att det fanns något hot från Tyskland.

I början av februari omorganiserades Finlandskommittén. Ledande industriföreträdare och LO-representanter kom med. Samtidigt avsöndrade man sig från "Nordens Frihet".⁷⁰

14.

Försvarsledningen ansåg dock, att Sverige inte gjorde till räckligt. Den 3 januari 1940 kom Thörnell, som nu kunde skriva sig "Överbefälhavare över rikets försvarskrafter", med ett memorial "beträffande Sveriges försvar mot öster". Kung Gustaf fick ett exemplar av memorialet, kronprinsen fick ett, statsministern ett, försvarsministern ett och Rappe ett.

Memorialet är mer politiskt än militärt. Det framhålles, att det "finska fol-

kets kamp mot Sovjetunionens angrepp gäller i sina konsekvenser försvaret mot bolschevismens utbredning icke blott i Finland utan även mot och över Sveriges gränser". Man bör uppmärksamma, "att denna händelseutveckling i lika grad kommer att drabba den svenska folkstammen öster om Bottenhavet och på Ålandsöarna". Det krafttillskott i form av organiserade stridskrafter, som behövs, bedömes ligga "inom ramen för de tillgångar varöver Sverige förfogar. . . . I varje fall måste av den svenska riksledningen krävas mod att taga vissa risker även i fråga om positiva åtgärder. Beaktas bör härvid även att underlåtenhet att aktivt tillgodose Sveriges intressen skulle hos de bästa elementen av vårt folk framkalla en mindervärdighetskänsla, som skulle skadligt inverka på vårt framtida liv och vår ställning i världen."

Det var otillräckligt enligt memorialet, att frivilliga rekryterades. Sverige borde ingripa med mobiliserade förband. Av hänsyn till Tyskland borde detta engagemang tills vidare ges en inofficiell form. "Samtidigt bör intet underlåtas för att i möjligaste mån borttaga den irritation, som påtagligen — till stor del genom den svenska tidningspressens förvällande — förefinns på ledande tyskt håll gentemot Sverige och att i stället åstadkomma det forna vänskapliga förhållandet till denne granne. Endast under denna förutsättning kunna vi få fria händer att fullt effektivt tillgodose våra intressen österut."⁷¹

Som vanligt samspelade försvarsledningen med den konservativa akademikeropinionen. Historieprofessorn Nils Ahnlund och översten och militärkommentatorn K A Bratt utgav tillsammans den uppmärksammade skriften "Finlands öde — och Sveriges". Där säges, att Finlands kamp står för allt, "som brukar sammanfattas i begreppet västerländsk odling". Striden står "mellan öst och väst, mellan Asien och Europa. . . . Att utgången av den strid som nu föres av Nordens förpost, med till visshet gränsande sannolikhet blir avgörande för Sveriges och Norges öde, torde dessa folk nu ana." Om Sverige inte ingriper, kommer det svenska folket att lida "ett förkrossande moraliskt nederlag". — Intressant att notera är, att broschyrförfattarna menar, att Sveriges militära ledning bör ha "ett starkt ökat inflytande på statsledningens beslut".⁷²

Den 13 februari hade Finlands utrikesminister, Väinö Tanner, en överläggning med Sveriges stats-, utrikes- och försvarsministrar. Därvid sades från svensk sida, att det alltfört inte kunde bli tal om att överföra svenska militära förband till Finland. Detta kom snabbt ut till offentligheten, och det är intressant att se nyhetens väg. Den gick från Axel Rappe via K A Bratt till Nils Flygs tidning Folkets Dagblad, en tidning som i sin tur vandrat vägen från kommunism till nazism.⁷³

Nyhetsläckan tjänade sitt syfte. Den väckte en storm av förbittring mot regeringen. Och stormen rasade just när "Nordens Frihet" den 17 och 18 februari anordnade en "informationskonferens i Finlandsfrågan" i Stockholms konsert-hus. Denna konferens blev synnerligen hätsk, kanske mer mot den svenska regeringen än mot Sovjetunionen. De mest militanta anförandena, bland dem K A Bratts, trycktes inte.

Rasjön säger i sina memoarer, att stämningen i Stockholm efter konserthus-

mötet var nästan kuslig. Aktivismen hade fått kraftig vind i seglen. En regeringskommuniké sändes ut, som emellertid var saklig och kortfattad och inte lugnade några stämningar. Däremot blev det en kalmerande effekt av Gustaf V:s diktamen till statsrådsprotokollet, där kungen solidariserade sig med sin regering men i ord som vittnade om stort engagemang för Finlands sak.⁷⁴

Den militära aktivismen var emellertid på intet sätt stillad. Den nådde nu nya höjder. Den 21 februari gjorde den militära ledningen en föredragning inför regeringen, d v s det var Rappe som föredrog, och Thörnell och försvarsgrenscheferna var närvarande.

Enligt Rappe borde man tränga fram till Petrozavodsk vid sjön Onega, alltså långt inne på sovjetryskt område. På det sättet skulle man avskära ”samtliga på Kirovbanan baserade ryska stridskrafter”. Skulle Sverige och Finland tillsammans ha 18—20 infanteridivisioner, skulle det vara möjligt att mot omkring 30 ryska divisioner nå ”positiva mål”. Detta ”bygger främst på de topografiska förhållandena på krigsskådeplatsen, d v s det glesa vägnätet och de för tillförseltjänst fåtaliga järnvägar, som stå till förfogande från den ryska sidan. Dessa omständigheter omöjliggöra utan omfattande och tidsödande förberedelser för den ryska numerära överlägsenheten att göra sig gällande, medan å andra sidan förutsättningar finnas för att inom det område, där avgörandet sökes, åstadkomma erforderlig kraft. Allt detta är ju för krigshistorikern kända sanningar.”⁷⁵ Innebörden i den sista satsen är något oklar. Rappe kan avse förintelseslagets teori, som den karolinska forskningen (felaktigt !) menade, att Karl XII var en exponent för. Enligt den uppfattningen bör man samla all kraft på ett ställe och där avgöra och förintta fienden. Rappe kan också mena, att erfarenheterna från Narva år 1700 visar, att svenskar och finnar tillsammans kan slå en numerärt mycket överlägsen rysk fiende.

Regeringssammanträdet den 21 februari 1940 har livfullt skildrats i Rasjöns och Tage Erlanders memoarer. Rasjön beskriver hur Rappe pläderade för att fyra svenska arméfördelningar (80 000 man) skulle sättas in på den finska sidan. Då ett statsråd ställde en fråga till honom, fick han inte svara på den, innan överbefälhavaren uppmanat honom till det. Statsministern frågade försvarsgrenscheferna hur de ställde sig till planerna. Alla tre tog kort och militäristiskt avstånd från dem.⁷⁶

Tage Erlander, då statssekreterare, fick sin information från regeringssammanträdet av ”sitt” statsråd, Gustav Möller. Rappe hade enligt Möller beskrivit hur de svenska trupperna tillsammans med de finska skulle stabilisera fronten i norr och återerövra Karelska näset. På frågan vad de svenska trupperna därefter skulle göra, hade Rappe svarat: ”Ja, då är väl kriget slut.” Per Albin Hanssons kommentar till föredragningen skulle ha varit: ”Djävla skitprat.” Erlanders egen kommentar: ”Per Albins analys förefaller helt uttömmande.”⁷⁷ Möjligen kan man göra tillägget, att episoden ger en tydlig och icke smickrande bild av relationerna mellan landets högsta politiska och dess högsta militära ledning under ett för Sverige allvarligt krisskede.

Samtidigt som den svenska regeringen mycket aktivt arbetade för fred mellan

Finland och Sovjetunionen, fortsatte försvarsledningen sin kamp för ett svenskt krigsengripande. Den 29 februari kom man med ett nytt memorial, ställt till försvarsministern. Där begärde överbefälhavaren, att den svenska regeringen skulle höra med Tyskland om det landet ville hålla sig neutralt om "Sverige för sin säkerhet ser sig nödsakat att med vapenmakt ingripa i Finlands försvarskamp".⁷⁸

När Finlands utrikesminister Väinö Tanner var i Stockholm den 27 februari, uppsöktes han på sitt hotellrum av Axel Rappe, och Tanner berättar: "General Rappe, som för det mesta hade ordet, framlade till en början sin ståndpunkt som avvek från svenska regeringens. Enligt hans mening skulle sändandet av frivilliga till Finland inte leda till något resultat. Sverige borde gå med i kriget officiellt Denna åsikt var enligt vad han sade mycket allmän i Sverige. Han förklarade, att om Finland tvangs att vända sig till västmakterna, skulle Sverige bli indraget i stormaktskriget."⁷⁹

Den 4 mars ringde Rappe till general Walden, Mannerheims närmaste förtrogne, och underströk, att de ryska fredsvillkoren var oantagbara. Hans råd var: "Gör västmaktshjälpen till en realitet! Endast sådant verkar här!"⁸⁰ Sverige skulle således enligt Rappes plan tvingas ut i kriget.

Konspirationerna i försvarsstaben har också fått annat nedslag i källmaterialet. Den 5 mars noterade Per Albin Hansson i sin dagbok, att han fått besök av chefen för säkerhetstjänsten, Ebbe Hallgren, som visade dokument hur "herrarna i försvarsstaben spela bakom ryggen på Chefen och regeringen".⁸¹

Om stämningarna i aktivistkretsar på annan nivå kan man inhämta i den av Olof Lagercrantz redigerade tidskriften "Den frivillige": "Vårt Sverige som vi älskade svek sitt broderland, svek sig självt, svek allt vad tro och heder heter i världen. Vi skämmas nu inför våra finska bröder. Vi låge idag hellre stupade därute vid fronten, än tvingades återvända till ett land, som alltjämt styres av en vanärans och neslighetens regering."⁸²

15.

Den 13 mars slöts fred mellan Finland och Sovjetunionen. Redan följande dag meddelade utrikesminister Günther, att den svenska regeringen var positiv till ett försvarsförbund med Finland. Strax därefter framförde Sovjet bestämda invändningar mot försvarsförbundsplanerna, eftersom de antogs syfta till revanschkrig mot Sovjet. Per Albin Hansson menade ändå, att man borde undersöka möjligheterna för ett försvarsförbund, och de sista marsdagarna 1940 sammanträdde de nordiska arbetarpartiernas och fackföreningsrörelsernas samarbetskommitté för en diskussion om ett nordiskt försvarsförbund. I första hand var det de finska och svenska representanterna, som var positiva till tanken på försvarsförbund.⁸³

Nio dagar senare var situationen i Norden helt förändrad.

Men även med tyska trupper söder, väster och norr om Sveriges gränser fort-

satte en del personer i den svenska ledningen att plädera för en aktiv svensk Finlandspolitik. Utrikesminister Günther ville i juli 1940, att Sverige i Moskva skulle avge en förklaring om solidaritet med Finland vid ett eventuellt angrepp. Dock skulle man först ha utverkat ett klartecken från Berlin om fortsatt tillförsel under krig. Günther hade stöd för sin linje av Thörnell och Rappe samt högermännen Gösta Bagge i regeringen och Ivar Andersson i utrikesnämnden. Per Albin Hansson och regeringens flertal ville däremot inte gå med på en sådan deklaration.⁸⁴

I samma månad överlämnade Thörnell till regeringen ett memorandum, författat av Rappe. Skrivelsen gick ut på att Sverige skulle kunna göra en kraftinsats i Finland med 4–5 fördelningar (80 000 à 100 000 man) jämte huvuddelen av flygeskadern. Det var en propå, som försvarsledningen kom tillbaka till under 1941.⁸⁵

Under hösten 1940 och våren 1941 arbetade en grupp Finlandsvänner fram ett unionsförslag Sverige-Finland. Gruppen hade namnet "decemvirerna". Synbarligen uppfattades den klassiska bildningen vara så stor, att alla skulle kunna associera till de decemvire (de tio män), som i Rom 451 f Kr sammanställde alla lagar som gällde för republiken.

Ledande personer bland decemvirerna var Axel Rappe (!), Sven O Wijkman — major och chef för Svenska pressbyrån, tidigare generalstabare, medarbetare i aktivistorganet Svensk Lösen och aktiv på den vita sidan i Finlands inbördeskrig — samt Svante Pålsson — direktör på Rottneros och nära vän till den finske generalen Walden. Två memoranda utarbetades av decemvirerna i augusti respektive oktober, medan huvudskriften "Union Sverige-Finland" kom 1941.

Decemvirerna talar om "den katastrofala nordiska politiken" under mellankrigstiden. Endast Finland hade förberett sig för krig, och Finland hade också "ärekrönt" kommit ur striden. För fattarna säger, att den nu förolyckade 'nordismen' icke var "felaktig till sin grundidé, endast till sitt utförande. — Sverige är och förblir den centrala staten i Norden, vare sig vi fatta detta eller icke. Härmed följer ett ansvar för hela Nordens öde och framtid."

Skriften andas stor respekt för axelmakternas ledning. Det säges, att denna "ledning har visat sig i stånd både av riktigt bedömande, djärvhet i förening med en viss moderation och hänsynslös kraft i utförandet." Författarna önskar "ett statsförbund mellan de båda delarna av det 1809 söndersprängda svensk-finska riket". De vill inte, att tråkig erfarenhet och föga tilltalande minne av unionen med Norge skall hindra denna unionstanke. De vill ha en gemensam statschef och tänker då på Sveriges kung. De antyder, att den gemensamme överbefälhavaren bör vara Mannerheim. Den gemensamma utrikesministern bör helst kallas rikskansler (den traditionella svensk-finska)".

Det säges, att decemvirernas förslag mottogs med gillande av dem som stod Mannerheim nära.⁸⁶

I sammanhanget må också en ledare i Svenska Dagbladet av den 5 oktober 1940 refereras. Ledaren heter "Befriande handling" och var författad av Ivar Andersson: "En verklig nationell förnyelse, som utlöser de krafter i folksjälén,

vilka länge slumrat och dövat av välfärdspolitikens dövande tal, kan dock icke vinnas av annat än genom en positiv *utrikespolitisk målsättning*, som av hela folket kräver vilja till handling och offer. Saknaden av en sådan självständig målsättning är i nuvarande läge en långt större fara än den förmenta inrikespolitiska dådlöshet(en)". Ledaren talar om "Sveriges skyldigheter att medverka till trygghet av Finlands ställning som Nordens bålverk mot öster. . . . Här har Sverige en uppgift, där historisk tradition och dagslägets krav otvetydigt utpeka vägen för vår utrikespolitik. Vad som saknas är appellen, lystringsordet från den ansvariga politiska ledningen. Gives detta är det ingen tvekan om att vårt folks flertal skulle följa."

16.

Vid nyårstid 1941 nådde uttrycken för svenska stormaktsdrömmar en ny höjdpunkt. Men då nåddes också början på peripetin i stormaktsdrömmedramat.

Axel Rappe höll som fungerande chef för försvarsstaben ett föredrag inför den sk generalskonferensen om Sveriges militärpolitiska läge. Utgångspunkten för Rappe är, att han menar, att Tyskland är Europas herre och militärpolitiskt även behärskar Sverige. Men Sverige skulle stärka sin position också gentemot Tyskland genom ett nära samarbete med Finland. Stora svenska styrkor borde avsättas för försvar av Finlands nordöstra gräns. Det svenska invasionsförsvaret skulle enligt Rappe kunna vidmakthållas, även om Sverige sände dessa trupper (förmodligen ca 100 000 man) till Finland.

Alternativet att försvaret av Sverige skulle ske utanför landets gränser var enligt Rappe "oändligt att föredraga framför det andra tillvägagångssättet: att i avvaktan på Finlands strid i ensamhet för sin frihet förbereda försvaret av vårt eget territorium. Den tidigare antydda relativa rörelsefrihet, som vi ännu äga, skulle därmed vara förlorad, och vad mera är, vi skulle ha försuttit en sista möjlighet att fylla vår naturliga nordiska mission."

"Åtminstone under vissa omständigheter" skulle de svensk-finska intressena överensstämma med de tyska, menade Rappe. Dessa "omständigheter" var säkert liktydiga med krig mellan Tyskland och Sovjetunionen.

Avslutningsvis säger Rappe: "Det torde icke ankomma på den militära ledningen att giva den politiska råd i vår utrikespolitik."⁸⁷ Som kommentar från den mest politiserande officeren i en samling politiserande officerare är satsen underbar.

Rappes föredrag skulle enligt planerna hållas också på pressens informationsdag den 21 januari, anordnad av informationsstyrelsen. Programpunkten ströks emellertid. Under mellantiden hade Rappe fått lämna sin post som tf försvarsstabschef. Den 10 januari utnämndes han till inspektör för artilleriet, en prestigefylld post men med mindre inflytande. Där var han också mindre farlig för den svenska regeringens politik.

I vilken grad Rappes föredrag inför generalskonferensen bidrog till hans för-

flyttning är oklart. Försvarsminister Sköld hade velat förflytta honom tidigare. Överbefälhavaren, Thörnell, synes ha önskat, att han skulle vara kvar, och Thörnell föreslog senare, att Rappe skulle komma tillbaka som försvarsstabschef. På två skilda håll väckte Rappes förflyttning negativa reaktioner. Dels var det på ledande håll i Finland, dels var det inom högerpartiets ledning. Bagge hade en mycket hög tanke om Rappes duglighet och ansåg hans finska kontakter värdefulla. Han ville först få Rappe tillbaka till staben, men efter samtal med Ivar Andersson kom högerledaren fram till att det vid tillfället inte var möjligt att gå till aktion till förmån för Rappe.⁸⁸

17.

Överbefälhavaren Olof Thörnell var inte konspiratorisk som Axel Rappe, men i sak stod han på samma linje. Den 21 april 1941 gjorde han på egen begäran en föredragning i regeringen. Dels menade han, att det svenska försvaret inte skulle kunna stå emot ett anfall från Tyskland, dels ansåg han, att Sverige skulle avstå stora resurser för att hjälpa Finland. Thörnell ansåg, att "möjligheten för Sverige att utan uppgivande av viktiga intressen hålla sig utanför ett aktivt krigsdeltagande på Finlands sida - - - torde vara ganska liten om ens någon". I varje fall, sade Thörnell böra våra militära förberedelser "huvudsakligast riktas mot öster och bl a genom dämpande av den alltjämt i pressen och på annat sätt framträdande tyskfiendligheten förutsättningar för ett gott förhållande till Tyskland skapas." Enligt justitieminister K G Westmans anteckningar menade Thörnell, att det "vore absurt av oss", om Sverige inte gick i krig mot Sovjet, om detta land angrep Finland och Tyskland ville ta strid för att hjälpa Finland. Närmast Thörnell i uppfattning synes utrikesminister Günther ha stått jämte högerstatsråden. Mest kritiska var Wigforss och Andersson i Rasjön. Wigforss säges ha blivit vit av ilska under Thörnells föredragning. Sköld reste frågan om det var möjligt att ha kvar Thörnell som överbefälhavare.⁸⁹

Debatten inom regeringen i april visade på stora meningsmotsättningar. Då var det fråga om ett hypotetiskt fall. Två månader senare var det fråga om djupt allvar. Man torde få säga, att det vittnar om skickligt ledarskap hos Per Albin Hansson, att han lyckades hålla samman både det egna partiet och regeringen under midsommarmarkrisen. Men det var två besked som gavs. Dels medgavs transitering av division Engelbrecht, dels markerades, att det var en engångseftergift. Härmed bands hela det ledande politiska etablissemanget vid den ståndpunkten, att nu var det slut med aktivistiska drömmier.⁹⁰

Ytterligare en tid dröjde det, innan Sveriges militära ledning rättade in sig i ledet. Vid överläggningen i april hade statsministern givit beskedet, att försvarsledningen skulle planlägga för alla möjliga eventualiteter. Man skulle alltså inte, som Thörnell ville, minska försvarsberedskapen i söder och väster och ytterligare förstärka den i norr. Thörnell tolkade "alla eventualiteter" så, att man kunde fortsätta planera för svenskt ingripande i Finland.

I en promemoria, avgiven den 10 juni till utrikesministern, markerade Thörnell, att han vid den väntade tysk-sovjetiska konflikten var övertygad om en tysk seger, och han ansåg, att Sverige i aktiv handling skulle stödja en tysk operation mot Sovjet. På det sättet skulle Sverige öka sin prestige och efter en tysk seger få en bättre behandling av Tyskland. Fortfarande menade Thörnell, att man borde minska gränsförsvaret i söder och i väster.

Helt väntat tillstyrkte överbefälhavaren framställningen om transiteringen av tysk trupp genom Sverige. Men han nöjde sig inte med det medgivande som den svenska regeringen gav. Den 19 juli 1941 kom han tillbaka med en ny PM. Fortfarande trodde han på en tysk seger över Sovjet. Detta skulle också vara en fördel för Sverige. Sovjet skulle trängas tillbaka från Östersjön, och Finland skulle få en mer lättförsvard gräns i öster. Dessutom skulle en tysk seger innebära "kommunismens nedslående", vilket bl a skulle vara till fördel för disciplinen inom försvarsmakten.

Därför tyckte Thörnell, att det "skulle vara en naturlig konsekvens att Sverige positivt medverkade till Sovjetunionens besegrande". Härigenom skulle Sveriges prestige stiga i bl a Tysklands ögon och Sverige skulle "behandlas med långt större hänsyn än om vi icke bidragit till segern".

"Ur enbart svensk militär synvinkel vore det synnerligen önskvärt, fortsatte Thörnell, "att vår brist på krigserfarenhet till en viss grad avhjälpes genom att svenska krigsmän deltog i kriget. Viktigast vore härvid, att officerare i möjligast framskjuten ställning finge tillfälle att föra befäl eller eventuellt utföra stabsarbeten under krigsförhållanden. Ju flera dessa krigsdeltagare bleve desto bättre för våra stridskrafterns framtida stridsduglighet."⁹¹

Opinionsmässigt förelåg en stor skillnad i Sverige under fortsättningskriget jämfört med vinterkriget. Nu fanns det en kraftig opinion *mot* hjälp till Finland.⁹²

Den 26 september 1941 kallade utrikesminister Ribbentrop till sig Sveriges chargé d'affaires i Berlin, von Post. Han uttryckte Tysklands stora missnöje med Sverige. Bl a anfördes, att Sverige inte deltog "tillsammans med de andra europeiska länderna" i kampen mot bolsjevismen genom att bidra med frivilliga. Ribbentrop uttryckte förhoppningen, att Sverige slutligen skulle inse till vilken sida landet hörde i kampen; för just i de dagar då tyska trupper intagit Poltava, kunde han inte tänka sig, att Karl XII:s anda blivit fullständigt utsläckt inom det svenska folket.⁹³ Så inträffade alltså, att Karl XII:s gestalt, som så ofta använts av svenskar för att uppmana landsmän till krigiska insatser österut, nu blev ett verktyg för det nazistiska Tyskland i kritiken av den svenska regeringens politik.

Det tyska fälttåget blev inte det av många svenska militärer väntade oavbrutna segertåget. I det nya läget utarbetade Axel Rappe en plan att besätta hela Nordnorge, förutsatt att Tyskland och Finland så begärde. På finskt önskemål — president Ryti och Berlinminister Kivimäki — utarbetade 1943 hovrättspresident Birger Ekeberg ett förslag till hur Finland och Sverige skulle kunna få en gemensam styrelse för sin utrikespolitik.⁹⁴

Dessa planer och förslag till trots kan man säga, att det går en gräns vid ti den för eller strax efter operation Barbarossa och det finska fortsättningskri get. Den svenska aktivismen och de svenska stormaktsdrömmarna begrovs då eller blev åtminstone en mycket marginell företeelse.

Det har sagts, att Sverige också senare haft ambitioner att spela rollen av en stormakt, på det moraliska planet eller som ett föredöme.⁹⁵ Här är det dock fråga om en annan tankekedja. Det är inte fråga om 1890-talstankar eller arve gods från försvarsstriden 1912–14.⁹⁶

Arvet från Karl XII-renässansen och de gamla stormaktsdrömmarna tonade bort och förflyktigades ganska snart efter midsommaren 1941. Efterhand stod det klart också för den militära ledningen, att Sverige måste vara berett att försvara sig åt *alla* håll. 1942 fick de nya försvarsstabsmännen C A Ehrensvärd och Nils Swedlund igenom budskapet till varje svensk, att varje besked om att motstånd skall upphöra är falskt.⁹⁷

18.

Axel Rappe har kommit att kreera huvudrollen i denna framställning. Det kan vara lämpligt att söka sätta samman några mosaikbitar i hans porträtt.

Han var son till krigsministern och försvarsstabschefen Axel Rappe. Denne var också under åren 1906–18 ordförande i Evangeliska fosterlandsstiftelsen. Vi möter Axel Rappe (sonen) första gången 1913, då han tillsammans med Carl Benedich uppmanade Gustaf V att göra statskupp och skapa en personlig relation till sin armé. Han engagerade sig starkt för Finlands frihetskamp och sedan för den vita sidan i inbördeskriget. Sitt credo om gemensamt försvar Sverige-Finland, tydligt utvecklat 1923, förblev han trogen livet igenom. Han blev en drivande kraft i Ny Militär Tidskrift och därmed i "Antingen-Eller"-grupperingen. Inflytelserika positioner fick han i 1930 års försvarskommission och sedan i försvarsstaben. Där synes han ha varit den reelle ledaren. Regeringen vägrade dock att göra honom till ordinarie försvarsstabschef. Han tvingades också lämna försvarsstaben i januari 1941, blev först artilleriinspektör och sedan (1942–44) chef för Femte militärområdet (Karlstad). 1943 var han aktuell som överbefälhavare. Inom armén ville många ha honom på denna post. Thörnells menade, att han var den ende som dög för befattningen. Men regeringen ville inte utse honom. Ny ÖB blev i stället Helge Jung. Axel Rappe avled 1945, 61 år gammal.⁹⁸

Några omdömen om Rappe har vi tidigare tagit del av. Rasjön säger i sina memoarer: "Inom försvarsledningen representerades den högsta graden av aktivism av chefen för generalstaben, general Rappe. Denne var ledare för den militärjunta som länge drivit satsen, att Sveriges försvar skulle sättas in redan på Karelska näset. I full konsekvens härmed var han nu oreserverat för en modig uppslutning i kriget mot Sovjet på Finlands sida." Ehrensvärd har talat om Rappes skickliga föredragningar. Det gör även Nils Herlitz i sina memoarer.

Han säger, att högerns riksdagsmän vid många tillfällen fick ”instruktiva föredragningar såväl av officerare i ledande ställning — bland andra Axel Rappe, Helge Jung och C A Ehrensvärd — som av yngre officerare ur staberna. Jag beundrar den koncisa och klara föredragningsform som utvecklats i stabstjänsten, ofta vida överlägsen den som erbjöds till exempel från kanslihuset”.⁹⁹

Archibald Douglas berättar från Karlbergstiden, att Axel Rappe i flera hänseenden var den tongivande bland kamraterna men att han söp kraftigt. Om Rappe som ställföreträdande generalstabschef säger Douglas: ”Rappe förenade en klar intelligens med stor arbetsförmåga och hade, när han ville, lätt att vinna kontakter. I sitt bedömande av våra strategiska frågor var han alltid starkt influerad av ett brinnande intresse för Finland, och hans politiska omdöme var inte alltid säkert.”¹⁰⁰

K A Bratt säger, att Axel Rappe var ”den bästa hjärna generalstaben i vår tid förfogat över. - - - Framför allt var Rappe strategiskt begåvad och kunde framföra sina tankar i sällsynt klar, ofta lysande form.”¹⁰¹

Henry Kellgren, chef för försvarets kommandoexpedition under Per Edvin Sköld, ger en liknande bild av Rappe. Han ger också en intressant situationsbild, som säger något om hur man i Europas ledande stat 1940 såg på maktförhållandena i Sverige: En hel del högre officerare med överbefälhavaren i spetsen, ”en utvald krets av politiker, finansmän m fl” var strax före den 9 april inbjudna till den tyske ministerns våning på cocktail för att se en film om det tyska Polenfälttåget. När ljuset hade släckts, kom den tyske ministern, prinsen av Wied, och satte sig bredvid Kellgren och frågade: ”Wer ist Rappe?” — ”Det är han med den tjocka nacken”, svarade Kellgren. ”Från det ögonblicket höll prinsen, trots att han måste inta en ganska obekvämlig ställning för att kunna göra det, Rappe under oavslutlig uppsikt hela föreställningen igenom för att iaktta hans reaktioner. Men Rappe hade ju själv stått på slagfältet, så den kvällen fick prinsen intet. Rappes enda kommentar till mig efter föreställningen var: ’Det var en dj-a usel filmapparat dom hade!’” — Liknande bild av den tyska synen på makten i Sverige ges av det faktum, att utrikesminister Ribbentrop i september 1940 sände en särskild emissarie till Rappe för att försäkra, att man i Tyskland välkomnade en svensk hållning, som kunde verka avskräckande på Moskva.¹⁰²

Även Stig H:son Ericson, blivande marinchef, talar mycket positivt om Rappe som chef. Det är värt att notera, eftersom Rappe liksom hela ”Antingen-Eller”-gruppen uppfattats som klart negativ till marinen. Ericson skriver: ”Rappe var en utomordentlig chef, inspirerande, snabb och bestämd med ett förtroende för de underlydande som skapade arbetsglädje och smittande aktivitet.”

Men Ericson skriver också, att i mars 1940 tog Rappe upp med honom och Adlercreutz, då chef för försvarsstabens underrättelseavdelning, frågan om ett regimskifte i Sverige. Han frågade om Ericson ville stödja en sådan aktion. Även senare kom han tillbaka till ämnet. Vi kan också erinra oss den rapport, som Per Albin Hansson i mars fick från chefen för säkerhetstjänsten om att ”herrarna i försvarsstaben spela bakom ryggen på Chefen och regeringen”.

Rappe var inte ensam om sådana planer. Axel Gyllenkrok, också tillhörande "Antingen-eller"-gruppen talade öppet med sina kolleger om en militärkupp. Man skulle bara vinna kommandanten i Stockholm och chefen för fjärde arméfördelningen. I oktober 1940 fanns en ministerlista, som emanerade från den nazistiska organisationen Manhem, där Gyllenkrok var det första namnet.¹⁰³

Det fanns hos generalstabsjuntan med Rappe i spetsen mycket lite av respekt för konstitutionella och demokratiska arbetsformer. Redan 1913 hade Rappe ju pläderat för en kunglig statskupp.

Att det kunde vara svårt för de politiska beslutsfattarna att veta efter de ledande militärernas föredragning, hur mycket resurser det svenska försvaret hade och behövde, det framgår av Gunnar Hägglöfs målände skildring i nyckelromanen "Paradis för oss". Han berättar om ett regeringssammanträde, där general Brandell (Thörnell) gör en föredragning tillsammans med sin stabschef von Pahlen (Rappe). Brandell beskrives som "en ståtlig soldattyp - - - liksom gjuten i brons". Men, fortsätter författaren: "Stabschefen var en helt annan typ, en tung man med ett rödsprängt ansikte och en aggressiv näsa. Generalmajor von Pahlen kastade en blick över det församlade statsrådet, som om han beskådat en samling inryckande värnpliktiga." Vid det sammanträdet blev det för regeringsledamöterna plötsligt tydligt, "att militärstaberna redan såg de svenska divisionerna marschera på de finska landsvägarna österut". Finansminister Blixén (Wigforss) säger: "Besynnerligt så många fler divisioner han hade idag mot förra veckan, när det gällde försvarsanslagen. - - - Det måste vara den finska luften som verkat stimulerande."¹⁰⁴

Vi har sett, att Rappe kunde vara utomordentligt illojal mot landets regering. Det var inte bara så, att han och hans krets ville ha ett avgörande inflytande på landets utrikespolitik. Han motarbetade också kraftigt den fastslagna politiken. Tydligast skedde detta, då han ville få Finland att säga nej till den fred, som Sverige sökte medla fram 1940 och då han sökte få Sverige ut i kriget genom en västmaktsintervention till förmån för Finland.

P G Andreen säger, att "ingen har ifrågasatt Rappes plikttröhet som officer", och han talar om "Rappe och med honom många andra fosterländskt sinnade svenskar".¹⁰⁵

Rappes fosterländskhet var riktad mot ett historiens, ett stormaktstidens Sverige. Hans lojalitet gällde inte Per Albin Hanssons regering, ej heller 1930- och 40-talens svenska folkhem.

19.

Den som söker finner. Jag har i denna studie sökt kopplingar mellan stormaktsdrömmar och aktivism. Det har gällt svenskar i ledande positioner från 1910 till ett stycke in på andra världskriget.

Jag har funnit vad jag sökte i en för mig förbluffande stor utsträckning.

Historiker har tidigare uppmärksammat aktivism under första världskriget,

men man har inte i nämnvärd grad kommit in på temat, då andra världskriget skildrats. Än mindre har försök gjorts att se en förbindelse mellan aktivistiska tankegångar under första och under andra världskriget.

Många fakta, som talar om aktivism, har tidigare givits i historiska framställningar, men man har i ringa utsträckning lyft fram vad man stött på. Skribenterna har inte i tillräcklig grad blivit förvånade! Det har inneburit, att det skrivits spaltkilometer om Gustaf V:s okonstitutionella beteende midsommaren 1941, medan mycket litet intresse har ägnats de ledande militärernas agerande, trots att dessa män med Axel Rappe i spetsen var långt farligare inte bara för Sveriges fred utan också för Sveriges konstitutionella och demokratiska styrelse.

Olof Ruin säger i sin stora artikel 1965 om Krister Wahlbäcks avhandling, att det nya som Wahlbäck lyfter fram om Ålandsfrågan är skildringen av den stora aktivitet, som ett antal militärer utvecklade före och under själva förhandlingarna. Han ställer frågorna om inte Wahlbäck på grund av sin rika tillgång på militärt material kommit att överbetona det militära inflytandet i jämförelse med det icke-militära och om han inte kommit att ge sin framställning en pro-Sandersk karaktär. Han menar också, att C A Ehrensvärd kommit att bli något av en hjälte i avhandlingen.¹⁰⁶ Självt är jag beredd att hålla med Ruin i den andra av de två frågorna. Däremot är min bedömning, att det militära inflytandet var än större än vad som framgår av Wahlbäcks avhandling.

Det förefaller "osvenskt", främmande för svenskt folkhem, att en grupp officerare först lyckas närmast kuppattat ta den reella makten i den svenska försvarsledningen, sedan under ett par år får ett mycket starkt inflytande på både svensk och finsk utrikespolitik, lyckas få en svängning till stånd mot en gemensam försvarspolitik Sverige-Finland och sedan fortsätter att arbeta för att Sverige skall bli medkrigförande på Finlands och Tysklands sida mot Sovjetunionen. Men att det är "osvenskt", att det är förvånande, gör inte tänkandet och handlandet mindre förtjänt av att bli framlyft.

Då och då uppflammar en debatt om huruvida Sveriges politik under kriget var för undfallande gentemot Tyskland. Den frågan har inte här berörts. Där emot kan konstateras, att den svenska regeringens ställningstaganden gentemot Tyskland präglades av stor fasthet, jämfört med den politik, som förordades av Sveriges ledande militärer åtminstone fram till 1942.

Man skulle kunna tala om två tanke- och handlingslinjer som här varit av betydelse. Den ena är en linje, som går från Harald Hjärne till Nils Ahnlund, Gösta Bagge, Ivar Andersson m fl och som betytt mycket såväl för den positiva svenska inställningen till Finland som för den utpräglat negativa till Ryssland/Sovjetunionen.

Den andra linjen, mer handlingspräglad, går från Sven Hedin, Carl Benne-dich och Axel Rappe till de ledande militärerna under andra världskrigets inledningsskede med i spetsen Axel Rappe, C A Ehrensvärd och även Olof Thörn-ell. Denna andra linje har den förstnämnda som en förutsättning för att den skulle kunna bli av betydelse. Aktivismen hade som klangbotten den starkt po-

sitiva inställningen till Finland och föreställningen att Sverige och Finland hade en historiskt bestämd ödesgemenskap.

En opinionsmässig gåta är den enorma skillnaden i svensk opinion gentemot Norges kamp mot Tyskland våren 1940 jämfört med den svenska inställningen till Finlands kamp mot Sovjetunionen vintern 1939/40. Med rätta har det be-tecknats som en skärande kontrast, att på privat väg insamlades under de tre vinterkrigsmånaderna 145 milj kr till Finland, medan under drygt två år från april 1940 insamlades 8 miljoner kronor till Norge. En första början till en svensk Norgeopinion kom hösten 1941, efter det att två norska fackföreningsledare arkebuserats.¹⁰⁷

Varför var skillnaden så stor? — Några svar: Sovjet och kommunismen upplevdes som mera väsensfrämmande än Tyskland och nazismen. Det fanns en traditionell kulturgemenskap med Tyskland. Samtidigt var respekten för Tysklands militära makt mycket större än för Sovjets. Självbevarandedriften verkade mer för en låg profil gentemot Tyskland än gentemot Sovjet.

Till dessa svar får läggas temat för denna uppsats: Hjärnes budskap om att Sveriges historia sedan hedenhös vetter åt öster, föreställningen om Finland som Sveriges östra rikshalva, som slitits loss från den gamla riksgemenskapen men som ändå hörde dit, Sveriges historiska uppgift att mot öster försvara den västerländska kulturen; allt var uttryck för att Finland intog en särställning för Sverige och svensk opinion. På motsvarande sätt intog Ryssland/Sovjetunionen en särställning som Sveriges moderne arvförande.

Visst hade också Norge och Sverige varit förenade — i en union under ungefär 90 år. Men Norge hade inte slitits från rikskroppen. Norge hade själv tagit steget att måla sig ut ur gemenskapen. Norge var därför — eufemistiskt uttryckt — inte föremål för samma glödande kärlek som Finland från den konservativa och historieromantiserande svenska opinionen.¹⁰⁸

Frågan har rests, om andra världskriget utgör en parentes eller representerar kontinuitet i de nordiska ländernas historia.¹⁰⁹ Ur den aspekt som här behandlats, är svaret, att det råder en kontinuitet. Här sker inte något brott, när det gäller stormaktsdrömmar och aktivism vare sig 1939 eller 1945. Däremot sker ett tredebrott omkring 1942. Då blev det klart — även för den högsta militärledningen —, att Sverige skulle vara berett att försvara sig åt *alla* håll. Den svenska storebrorsattityden mot de nordiska grannarna började då också nedtonas, såväl den förmyndaraktigt kärleksfulla gentemot Finland som den besviket kritiska gentemot Norge. När det nordiska samarbetet kan återupptas, är det mera fråga om samarbete mellan likställda stater, ett samarbete, som i långt mindre grad tynges av svenska stormaktsdrömmar.

Noter

1. F Lindberg, De svenska generalstabsförhandlingarna år 1910, *HT* 1957. H Leche, *Generalstabschefen Bildt och Sveriges försvar*, 1992. — Knut Bildt var son till statsministern och riksmarskalken Gillis Bildt, och han är farfarsfar till statsminister Carl Bildt. Han hade gått i tysk krigshögskola 1875—78, och han hade medverkat till Sveriges Tysklandsorientering.
2. W M Carlgren, *Neutralität oder Allianz. Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges*, 1962, sid 19. John Miller West, *German-Swedish Relations 1939—1942*, History of Denver, Ph D, 1976, sid 19f.
3. K G Hildebrands uppsatser "Till Karl XII-uppfattningens historia", *HT* 1954 och 1955. Prins Carls ord återfinns i *KFÄ 1910*.
4. S Hedin, *Tre tal*, 1913. N Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922*, 1961, sid 426.
5. S Hedin, *Försvarsstriden 1912—1914*, 1951, sid 8.
6. Elvander, sid 427.
7. S Hedin, *Fyra tal*, 1914, sid 21, 28. Elvander, sid 429, 436.
8. S Hedin, *Tal till allmoge från södra Sverige 7/2 1914*. Elvander, sid 430.
9. Elvander, sid 435. S Hedin, *Tibetanska äfventyr*, 1905, sid 2 och 299.
10. G Johanson, Efter borggårdstalet — Nya kupp-planer, *Sc* 1993, sid 78ff, 87ff.
11. J Torbacke, "Försvaret främst". *Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik*, sid 111. Johansson, sid 98.
12. *Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning*. Citaten och referaten huvudsakligen från sid 7, 13, 17ff. — Om liknande tankar och uttryck tidigare hos Rudolf Kjellén, se S Oredsson, *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*, 1992, sid 136. — Otto Järte var Hjärnelärjunge.
13. *Svensk Tidskrift*, 1915, sid 317ff och 249ff. Liknande resonemang hos Ludvig Douglas, *SvT*, 1916, sid 89ff.
14. M Kihlberg, Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen. I M Kihlberg och D Söderlind, *Två studier i svensk konservatism 1916—1922*, 1961, sid 35ff, 44 och 21. — Om aktivismens genomslag i skönlitteraturen se T Saxlund, *1914 års idéer — en studie i svensk litteratur*, 1975.
15. O Palme, *Sverige inför det nya kriget*. I, Finland! af Proteus. T Norman, Drömmen om Fennoskandia. I *Studier i modern historia tillägnade Jarl Torbacke*, 1990, särsk sid 177f, 181 och 188.
16. A Douglas, *Jag blev officer*, 1950, sid 175.
17. *Svensk Tidskrift* 1/3 1918, M Kihlberg, sid 26. M Turtola, *Från Torne älv till Systerbäck*, 1987, sid 36. — Olof Palme stupade vid stormningen av Tammerfors 1918.
18. Hedin, 1951, sid 222. Dens, *Sveriges öde*, 1918, sid 413, 432ff, 635, 643ff, 697f. — Också i Svensk Lösens sista nummer, den 27/12 1918, dras paralleller mellan Karl XII:s nederlag 1718 och Tysklands 1918. Det talas om "dessa båda katastrofer för den nord- och sydgermanska stammen".
- 18a. John Landquist är en annan författare som med våldsamt intensitet älskar Finland: (om 1809) "Sverige hade blivit en invalid, vars ena arm vid axeln amputerats - - Till den fysiska försvagningen sällade sig andlig håglöshet. Sverige hyste icke längre tillförsikt. Svenskarna hade efter Finlands förlust blivit kortare och mindre ansefulla." Vidare: "Finland är Sveriges dotter och den enda levande erinring om en politisk mission som svenskar utfört på jorden." (Idun nr 3, 1918 resp S-T 10/2 1918. I *Det levande förflutna*, 1919)
19. Jorma Kalela, *Grannar på skilda vägar*, 1971, sid 10, 40 och 71. — Med "äventyrligheter" avsågs bl a kastningar i anknytning från Tyskland till västmakterna, planer på deltagande i interventionskrigen i Ryssland, utvidningsförsök och den östkarolska politiken.
20. *Ibid*, sid 35, 76 och 238.

21. Ibid, sid 90ff.
22. Ibid, sid 204. E Lönnroth, *Den svenska utrikespolitikens historia 1919—1939*, 1959, sid 65ff.
23. Axel Rappe, *Sveriges läge. En krigspolitisk studie*, sid 17f, 100ff.
24. Turtola, sid 38 och passim.
25. A Cronenberg, Kretsen kring Ny Militär Tidskrift. En studie i militär opinionsbildning 1927—1929. I *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen vid Kungl Militärhögskolan*, 1974, sid 65ff, 77ff.
26. Ibid, 80, 92, 121f.
27. Dens, *Militär intressegrupp-politik. Kretsen kring Ny Militär Tidskrift och dess väg till inflytande i 1930 års försvarskommission*, 1977, sid 18ff, 25, 53.
28. S Hadenius, B Molin, H Wieslander, *Sverige efter 1900*, 1991, sid 114.
29. Cronenberg, 1977, sid 10ff. C A Ehrensvärd, *I rikets tjänst. Händelser och människor från min bana*, 1965, sid 75f.
30. Turtola, sid 138ff. Om Stauning, Lönnroth, sid 188.
31. K Wahlbäck, *Finlandsfrågan i svensk politik 1937—1940*, 1964, sid 8.
32. Turtola, sid 165, 170f.
33. Ibid, sid 150, 160ff.
34. Y Möller, *Rickard Sandler. Folkbildare Utrikesminister*, 1990, sid 332f. W M Carlgren, *Varken — eller*, 1977, sid 39.
35. Carlgren, sid 20ff. Wahlbäck, sid 16.
36. Wahlbäck, sid 8.
37. Carlgren, sid 68 och 88. Wahlbäck, sid 45ff.
38. Wahlbäck, sid 70ff. Ehrensvärds dagbok 21/6, 27/6 1938. I Ehrensvärd, *Dagboksanteckningar 1938—1957*. Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar, del 16, 1991.
39. Wahlbäck, sid 75f.
40. Ibid sid 92 passim.
41. Ibid, sid 83, 101.
42. Carlgren, sid 116.
43. Sv D 26/1 1964.
44. Möller, sid 406.
45. Lönnroth, sid 183.
46. Se här fr a Möller, bl a sid 266, 268, 376, Wahlbäck, sid 187, Alf W Johansson, *Per Albin och kriget*, 1988, sid 71, 98.
47. K G Westman, *Politiska anteckningar september 1939-mars 1943*. Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 6, 1981. Wahlbäck, sid 191. Lönnroth, sid 184.
48. Lönnroth, sid 233. M Jakobson, *The Diplomacy of the Winter War*, 1961, sid 38. Wahlbäck, sid 373f. Också O Ruin, Mellan statskunskap och historia, *StvT* 1965, sid 30. Carlgren, sid 214. — I en uppsats "Rickard Sändlers nordiska politik" (i B Huldt och K Misgeld, *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik. Från Branting till Palme*, 1990) ger Wahlbäck en mycket positiv bedömning av Sändlers utrikespolitik och ser ingen spricka mellan Sändlers målsättning och den övriga regeringens.
49. Wahlbäck, sid 18f, 35, 117, 129ff, 169ff. — Andra uttryck för spänningar inom försvarsledningen är, att marinchefen de Champs i början av november 1938 uppsökte statsministern och sade: "Det är försvarsstaben som sköter spelet i maskopi med finska kretsar. 'Den lille Ehrensvärd' är en farlig karl." (Wahlbäck, sid 126. — Under de viktiga dagarna i mitten av oktober framgick också, att försvarsstabsledningen inte hade stöd för sin politik från försvarsgrensledningarna. Stig H:son Ericson, då chef för marinoperationsavdelningen, fann också nyansskillnader i uppfattningen mellan Thörnell och "pådrivarna" Rappe och Nils Björk (Wahlbäck, sid 187).
50. A Cronenberg, Kapplöpning med tiden. Svensk krigsorganisation och krigsplanering. I B Hugemark, red, *Stormarning. Sverige inför andra världskriget*, 1989, sid 99ff.

51. Ehrensvärd, 1965, sid 82ff. Carlgren, sid 192ff. — Från 1938 var inte den gamla "Antingen-Eller"-grupperingen en sammansvetsad enhet. Där var en klar skillnad mellan aktivisterna med Rappe och Ehrensvärd i spetsen och de mer försiktiga med bl a Jung. — Se härom bl a Ehrensvärds dagbok, sid 38 (PM om våren 39).
52. Cronenberg, 1989, sid 112ff.
53. Att de berörda statsråden grupperade sig så, säger N Palmstierna, (Krigsplanläggningen vid krigsutbrottet. I C A Wangel, red, *Sveriges militära beredskap 1939—1945*, 1982), sid 59, och Turtola, sid 197. Cronenberg säger, att statsråden inte gav någon kommentar (1989, sid 113). — Cronenberg är — befogat — klart kritisk mot Thörnell, som nöjde sig med föredragningen inför de fyra statsråden, varför 1927 års krigsplan formellt fortsatte att gälla. Kritiken bör dock i minst lika hög grad riktas mot statsministern och försvarsministern.
54. Jakobson, sid 63f. Lönnroth, sid 227f.
55. Carlgren, sid 24. Wahlbäck, sid 61.
56. NDA 29/11 1938. — Alf W Johansson säger i "Per Albin Hansson och utrikespolitiken under andra världskriget" (i Huldt och Misgeld, a a, sid 50), att Bagge i sin dagbok framstår som "den kanske siste representanten för en storsvensk linje i svensk utrikespolitik. Det var en politik som hämtade sin inspiration från Sveriges stormaktstid och som framför allt i försvaret av Finland såg en förpliktande uppgift." — Det är en god karaktäristik av Bagges linje, men han var långtifrån ensam om denna uppfattning.
57. Eirik Hornborg, Nils Ahnlund, *Finland. Två tal*, 1939.
58. Wahlbäck, sid 158ff.
59. Lönnroth, sid 238.
60. Memorialen av 28/9, 9/10 och 19/10 finns på Krigsarkivet, Beredskapsverket, avd 7, Olof Thörnell vol 7.
61. Johansson, 1988, sid 81. Möller, sid 385.
62. Möller, sid 388.
63. Om krisen 1863, se fr a Å Holmberg, Skandinavismens kris. Alliansfrågan våren och sommaren 1863, *Sc* 1946. Om litteraturen i övrigt om denna händelse, se S Carlsson, *Svensk Historia* II, 1961, sid 414f.
64. E Wigforss, *Minnen*, III, 1954, sid 132ff.
65. Turtola säger, sid 213: "Mänskligt — om också inte juridiskt — sett svek Sveriges politiska ledning Finland hösten 1939." Det är en tes som blivit mycket diskuterad. Se Turtolas efterskrift, J Kalelas recension i *HT för Finland* 1984 samt K Wahlbäck, Sveik Sverige Finland hösten 1939? *HT för Finland* 1989. — Turtolas formulering är inte lyckad. Den ger intryck av att Sverige hade en allmän moralisk skyldighet att ingripa på Finlands sida. Sveriges "skuld" var enligt min mening, att landet hade en så oklar utrikespolitik, att ett grannland inte säkert kunde veta vilka besked, som gällde. Se Johansson, 1988, sid 77, som talar om "den svenska utrikespolitikens närmast redlösa karaktär under dessa månader". — Wahlbäck avvisar helt svekteorin.
66. E Carlquist, *Solidaritet på prov. Finlandshjälp under vinterkriget*, 1971. Också Alf Johansson, *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939—1940*, 1973, sid 187.
67. Wahlbäck, sid 243f.
68. Douglas, sid 321. G Andersson i Rasjön, *Från bondetåget till samlingsregeringen*, 1955, sid 217.
69. Wahlbäck, sid 228ff. Douglas, sid 321. Johansson, 1973, sid 235.
70. Johansson, 1973, sid 195, 205f, 214, 225, 232.
71. Memorialet av den 3/1 1940 på Krigsarkivet på samma ställe, som de i not 60 omnämnda memorialen.
72. Wahlbäck, sid 235. Johansson, 1988, sid 123.
73. Wahlbäck, sid 273f.
74. *Föredrag hållna vid samfundet Nordens Frihets informationskonferens i Finlandsfrå-*

- gan den 17 och 18 februari 1940. K A Bratt, *I krigarens lovliga avsikt*, 1952, sid 243f. Rasjön, sid 221ff.
75. Rappes föredrag på Krigsarkivet på den i not 60 omnämnda platsen.
76. Rasjön, sid 218f. — S H:son Ericson ger i *Knopar på logglinan*, 1966, sid 139f, en annan bild än Rasjön. Enligt Ericson var chefen för marinen positiv, chefen för ar mén negativ och chefen för flygvapnet oklar. Wahlbäck ger, sid 292f, en mycket märklig kommentar. Han säger, att föredragningen "givetvis" inte innebar "något förord från ÖB:s eller försvarsstabens sida att det planerade ingripandet också skulle verkställas". — Det skall sägas, att ingen historiker eller annan författare synes ha utnyttjat sig av den direkta källan (not 75) liksom ej heller av det i noterna 60 och 71 angivna materialet. Huvudskälet till detta är rimligen tidigare hemligstämpel.
77. T Erlander, *1940—1949*, 1973, sid 52f.
78. Memorialet på Krigsarkivet, se not 60.
79. V Tanner, *Finlands väg 1939—1940*, 1950, sid 254.
80. E Heinrichs, *Mannerheimgestalten II*, Marskalken av Finland, 1959, sid 170. Om den nära relationen Mannerheim-Walden, se S Jägerskiöld, *Mannerheim mellan världskriget*, 1972, sid 72.
81. Johansson, 1988, sid 125.
82. Citerat efter Rasjön, sid 236.
83. Wahlbäck, sid 324ff.
84. P G Andreen, *Finland i brännpunkten mars 1940 — juni 1941*, 1980, sid 226f.
85. Andreen, sid 264.
86. Andreen, 1980, sid 229ff. Också Andreen, *De mörka åren. Perspektiv på svensk neutralitetspolitik våren 1940 — nyåret 1942*, 1971, sid 61. — Även K A Bratt hörde till decemvirerna. Decemviri, *Sverige - Finland*, 1941, sid 9, 12, 15, 61ff.
87. Rappes föredrag i Krigsarkivet på i not 60 angiven plats.
88. A Cronenberg, "Och får jag tag i den fan - - -". Den militära oppositionen mot Olof Thörnell. I B Hugenmark red, *I orkanens öga. 1941 — osäker neutralitet*, 1992, sid 266ff.
89. Thörnells memorial på Krigsarkivet, se not 60. Memorialet föredrogs även för H M Konungen den 29/4. — Westmans dagbok 21/4 1941. Johansson, 1988, sid 248ff.
90. Johansson, 1988, sid 262ff.
91. Promemoriorna av den 9 juni och den 19 juli på Krigsarkivet, se not 60. Promemorian av den 9 juni föredrogs också för H M Konungen. Promemorian av den 19 juli var ställd till utrikesministern och försvarsministern. Dessa båda promemior är refererade av L Björkman, *Sverige inför operation Barbarossa*, 1971, sid 436f. Björkmans kommentar: "Den svenske överbefälhavarens framtidssyn och hans aktuella lägebedömningar bildar ett enhetligt mönster: en hedersman av raka linjen."
92. Johansson, 1988, sid 283.
93. Documents on German Foreign Policy 1918—1945, Series D, Vol XIII, London 1964, sid 583ff. West, sid 376.
94. W M Carlgren, *Mellan Hitler och Stalin. Förslag och försök till försvars- och utrikespolitisk samverkan mellan Sverige och Finland under krigsåren*, 1981, sid 58ff och 70.
95. Se t ex Ann-Sofie Nilsson, *Den moraliska stormakten. En studie av socialdemokratins internationella aktivism*, 1991.
96. Johansson understryker också, 1988, sid 213, att i Finlands frågan spelade de historiska traditionerna en viktig roll. Han talar om en tradition från 1809. Jag talar om en tradition från 1890- och 1910-tal. Efter 1809 hade vi först 1812 års politik. Sedan hade vi en aktivism på 1860-talet av liberalt, skandinavistiskt snitt, ganska skild från den "statskonservatism" och "statsaktivism" med rötter i 1890-tal, som vi här sysslat med.
97. C A Wangel, red, *Sveriges militära beredskap 1939—1945*, 1982, sid 275. Ehrensvärd kom tillbaka till generalstaben 1942. Nils Swedlund kom senare att efterträda Helge

- Jung som ÖB. — I augusti 1946 gick Ny Militär Tidskrift till angrepp mot den militära ledningens undfallande hållning gentemot Tyskland under de första krigsåren. Hållningen hos ledande svenska militärer sades ha varit mer uppskrämd än karo linsk (Cronenberg, 1992, sid 287).
98. Faktauppgifter, som inte nämnts tidigare, från Svenska Män och Kvinnor (förf rytt mästar Frank Martin). Om diskussionen om ÖB-posten, Ehrensvärd, 1965, sid 216. Rappe efterlämnade ej några papper (Cronenberg, 1974, sid 67).
 99. Rasjön, sid 217f. N Herlitz, *Tidsbilder. Upplevelser sedan sekelskiftet*, 1965, sid 273.
 100. Douglas, sid 84f (också sid 182), 312. — Frank Martin, som också tillhörde generalstabskretsen, säger i SMOk: ”R var en färgstark personlighet med i ungdomen översvallande livslust. Hans yngre officersår voro mera stormiga än kamraters med lägre vitalitet.”
 101. Bratt, sid 114.
 102. H Kellgren, *Sex krigsår i Skölds skugga*, 1951, sid 107ff. Andreen, 1971, sid 57.
 103. Ericson, 1966, sid 134f. Johansson, 1988, sid 183 och 440f.
 104. Frank Burns (Gunnar Häggglöf), *Paradis för oss*, 1952, sid 96f.
 105. Andreen, 1980, sid 272 och 274.
 106. Ruin, 1965, sid 23.
 107. A Berge, Hämmat bistånd. Sverige och den humanitära hjälpen till det ockuperade Norge. I S Ekman och O K Grimnes, *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, 1991, sid 184. Johansson, 1988, sid 285. Se också G Andolf, Den svenska frivilliginsatsen i Norge. I B Hugemark, *Urladdning. 1940 — blixtkrigens år*, 1990.
 108. Olav Riste har i ”Forholdet mellom den norske og den svenske regjering under kriget”, *Nordisk Tidskrift*, 1989, hänvisat till ”Sveriges 1905 — komplex”, vilket han menar satt i till efter 1949. Riste framhäver också, att de svenska politikerna med Per Albin Hansson i spetsen ansåg, att Sverige inte gjorde något fel under kriget. Inte på någon punkt kan det spåras någon ansats till självkritik. Riste menar, att de svenska historikerna med ett par undantag gått i Per Albin Hanssons fotspår och uppträder som försvarsadvokater till den svenska regeringspolitiken under kriget. — Wilhelm M Carlgren har i ”Svensk-norska regeringsrelationer under andra världskriget”, *Broderfolk i ufredstid*, särsk sid 62, polemiserat mot Ristes artikel. Möjligen skulle man kunna se den reaktionen som en illustration till Ristes försvarsadvokattes.
 109. Se Magne Skodvin i K Molin m fl, *Norden under andra världskriget*, sid 41.